

Јеромонах Иринеј БУЛОВИЋ

Теологија дијалога по Св. Марку Ефескоме

1. У В О Д

Св. Марко Евгеник, митрополит ефески (1391—1444), велики светитељ Божји и један од најзначајнијих Отаца и Учитеља Цркве у новија времена, од својих савременика називан Новим Василијем, Новим Богословом и Атлантом Православља, данас је, нажалост, веома слабо познат не само широј црквеној, него и богословској јавности — у новијем, техничком значењу те речи. Већина зна о њему само тек толико да он једини није потписао унију на заједничком источно-западном сабору у Ферари и Фиренци 1438—9. г., да је тиме Бог преко њега спасао чистоту апостолске православне вере наше, — што је, уосталом, и сушта истина, — да је благодарећи њему Православна црква избегла ропство под неправославним Латинима и да је због свега тога папа Евгеније IV, видевши на крају Сабора да на Акту Уније недостаје потпис „Ефесца”, са очајањем узвикнуо: „Елем, ништа не учинисмо!”. Која је, међутим, била дубља унутрашња, духовна и богословска условљеност и подлога таквога Марковог става и држања у Фиренци, познато је само малобројним испитивачима његових списа, већим делом још необјављених, сем његових полемичких списа из периода Флорентинског сабора које је критички издао Louis Petit у серији *Patrologia orientalis* (том. 15 и 17), аката и докумената која се тичу Флорентинског сабора, а која издаје у више томова Папски институт за источне студије у Риму под општим називом »*Concilium Florentinum — documenta et scriptores* (од 1940. па све до данас), и још неких омањих списа. Уз то ваља додати да су сви римокатолички историчари и теолози који су се бавили личношћу и делом Марка Евгеника пристрасно и тенденциозно приступали њему и проблематици коју његово име повлачи за собом, не изузимајући чак ни таква у научном и богословском свету угледна имена, као што су J. Gill, V. Grumel и L. Petit, мада су ови објективнији у односу на старије римокатоличке стручњаке. Грчки пак православни истраживачи епохе св. Марка склони су, опет скоро без изузетка, да припишу Марковој борби за чистоту Православља националистичке мотиве, и да тако на један други начин ипак „осенче” и погрешно прикажу духовни лик и богословско „вјерују” Светога

Марка. Том борбом за Православље једино се да објаснити како његов став на Флорентинском сабору тако и читав његов живот и рад, па и светитељство његово. Екстремни примери ове „националистичке интерпретације“ јесу Никифор Калогерас из прошлога века и Николај Василијадис у Атини наших дана. Руси су мало писали о св. Марку, али што су дали, солидно је и објективно (у наше време Амвросије Погодин), а од неправославних протестанти су кудикамо најобјективније проценили и оценили његову личност и дело, разуме се, под призмом својих критеријума. И поред свега, међутим, без критичког издања његових сабраних дела и без монографија заснованих на његовој целокупној богословској заоставштини, слика о његовој светој и јуначкој личности, и његовом огромном подвигу „атлантског“ ношења Православља на својим плећима, остаће мањкава, крња и непотпуна. Отуда смо сагласни са сетном констатацијом грчког историчара Адамантија Дијамантопулоса да је св. Марка „Запад заклонио сенком дубокога мрака своје мржње“, а да га је Исток, особито грчки Исток, „обавио побожном нејасноћом, узвисивши га додуше тамо где му заиста и припада место, али и прекривши га дебелим прекривачем, као оно Хомер своје богове...“¹

Будући да на српском језику до сада немамо дела о св. Марку Ефеском, сем штурих извештаја о његовом непоколебивом православном држању на Флорентинском сабору, расејаних по уџбеницима црквене повеснице, писац ових редака је покушао да баци макар зрачак светлости на његов духовни светоотачки лик, тиме што је превео са грчког и објавио на страницама овога часописа два омања списа његова — први, „О васкрсењу“, недавно критички издат од стране о. Александра Шмемана, а други још неиздат, о молитви Исусовој.² Хотимиче смо избегли да св. Марка представимо нашем богословски заинтересованом читаоцу кроз његову догматску борбу на сабору у Фиренци, сматрајући да, онтолошки и логично, афирмација свагда претходи негацији, и да се Марково исповедничко „Не!“ на сабору заснивало на једном животном и егзистенцијалном „Да“, на једном „амин“ свега бића његова, усмереном Путу, Истини и Животу — еванђелском Господу Христу, који, као оваплоћени Логос Божји, за св. Марка и јесте „први богослов и учитељ богословима“.³ Данас, међутим, неодољиво се намеће потреба да изучимо

Најважније скраћенице:

- I. ГСП — Григорију ту Палама Синграмата, 3 тома, изд. П. Христу, Солун 1962—1970.
- II. PG — J. P. Migne, Patrologia Graeca
- III. PL — J. P. Migne, Patrologia Latina.
- IV. PO — R. Graffin — L. Petit, Patrologia Orientalis, Paris 1903.
- V. Acta Graeca — Acta Graeca Concilii Florentini, I, II, »Concilium Florentinum — documenta et scriptores«, ed. Pontificium Institutum Orientalium Studiorem, Romae 1953.

¹ А. Диамандопулу, *Маркос о Евгеникос ке и ен Флорентиа синодос*, Атина 1899, 7.

² В. »Теолошки погледи«, бр. 1—2/1974, 89—93.

³ Св. Марко Ефески, На други део онога што је казао Мануил Калека. По рукопису Codex Canonici Graecus 49 (Bodleiana, Oxford), г. 60. — Ср. у св. Григорија Паламе, Прва аподиктичка беседа о исхођењу Духа Светога. ГПС 1,25 и 26.

и схватимо и богословски темељ Светитељеве борбе на Флорентинском сабору, да разјаснимо себи и другима основна начела која за нас православне важе приликом сусрета и богословских разговора са инославним хришћанским заједницама, уколико, дабоме, желимо да останемо и убудуће верни себи и својим водичима на путу спасења, светим и богоносним Оцима Цркве, а поименце св. Марку Ефескоме, Исповеднику. Споменута основна начела назвасмо теологијом дијалога, не само за љубав савремене терминологије, већ и у духу изражавања св. Марка, који је такође, како ћемо ниже видети, спомињао и заступао „дијалог“. Неко ће, може бити, запитати: па добро, зашто ли је и чега ради важно за нас данас, баш данас, да се упознамо с „теологијом дијалога“, па још и у издању св. Марка Ефескога, за многе „фанатичнога“? — Ево зашто и ево чега ради: прво, зато што је у наше дане дијалог између разних хришћанских вероисповести постао свакодневна стварност са амплитудом од озбиљних званичних преговора свеправославних теолошких комисија са старокатолицима, дохалкидонцима и англиканцима, па до помоћног и површног сентименталног „екуменизма без услова и међа“; и друго, стога што посебно напори Старога и Новог Рима, мада знатно мање грозничави после смрти патријарха Атинагоре I и после последњих римских „заокрета удесно“ у унутрашњем дијалогу Рима са сопственим „протестантским крилом“, ипак умногоме подсећају на околности и на атмосферу уочи сазивања Флорентинског сабора; и треће као најпретежније, због тога што св. Марко, с једне стране као Црквом прослављени светитељ Божји и несумњиво светоотачки ум, а с друге стране као активни делатник дијалога у своме времену, може и треба да буде пример за углед и богонадахнути путовањ нама у нашем времену, дословце бременитом дијалозима у свима правцима.⁴ Јер, ваистину је поверење у облагодаћено искуство и у богомудрост светих Божјих људи, као и следовање њима, једно од основних мерила не само православнога богословствовања и мишљења, но и православнога живљења и побожности.

Из досад реченога произилази да је нама, данашњим православним хришћанима, св. Марко Евгеник најмеродавнији светоотачки ауторитет по питању дијалога са инославним хришћанима уопште, а с римокатолицима посебно, и отуд један од најактуелнијих и „најсавременијих“ светих Отаца, уз Григорија Паламу и остале „пала-

⁴ О трећем чиниоцу в. опширније у А. Погодина, Св. Марко Ефескиј и Флорентинскаја Унија, Џорданвил 1963, стр. 11. — И у нашој земљи проблематика међухришћанског општења је веома актуелна особито стога што римокатоличка црква у нашој земљи интензивно ради на спровођењу екуменског програма другог ватиканског сабора и у том правцу предузима низ значајних иницијатива, на које наша Црква мора реаговати. На неке је додуше већ и реаговала, и то на једне позитивно (као на пр. богословски симпозијум у Марибору недавно), а на друге негативно или углавном негативно (покушаји успостављања извесног молитвеног општења, а местимице и интеркомунује). Савремену римокатоличку мисао о дијалогу, надахнуту последњим римским концилом, темељито образложено и засновану, а прилагођену стварностима и нашем животном подручју, наш заинтересовани чинилац може наћи у књизи надбискупа сплитског Фране Франића, *Путови дијалога*, Сплит 1973. Леп приказ те књиге објављен је из пера ученог и трудољубивог проте и професора Васа Ивошевића у *Православној мисли*, св. 20, Београд 1973, стр. 138—142.

мисте" пре и после Паламе. А то и такво чињенично стање и дало нам је подстрека да се, макар у оквирима једног чланка, позабавимо његовим учењем и методама, суштини и циљевима хришћанскога дијалога.

2. ПРАВИЛНА ДИЈАГНОЗА КАО ПРИСТУПНА ФАЗА ДИЈАЛОГА

Најпре нам ваља објаснити у којем смислу ћемо употребљавати термин „дијалог”. Грчка реч „диалогос” уопште значи потпуно исто што и наша реч разговор, било да су посреду два или више саговорника. Дијалог међу представницима различитих хришћанских вероисповести представља управо то — сусрет и разговор о спорним питањима вере, због чијег различитог тумачења и доживљавања не постоји општење ни јединство између дотичних вероисповести, а циљ је разговору да се по могућству доспе до сагласности у вери на основу једног „вјерују” по спорним питањима које би обе стране могле прихватити као истинити израз откривењске богопредане вере, а тиме и као сигуран темељ за ступање у пуно међусобно општење и јединство. Флорентински сабор, без обзира на све своје вапијуће недостатке и неславан исход, био је покушај таквога дијалога између Православне Католичанске Цркве у целини и Римског католицизма у целини, највећи од времена раскола у 11. веку па до данас. Егзарх целе православне делегације и главни православни говорник на Сабору био је управо св. Марко Ефески и кроз његова уста заиста је проговорило цело св. Православље.

Но за разлику од данашњих међуконфесионалних разговора, који се воде на бројним конференцијама, конгресима и другим скуповима те врсте, а главни су им протагонисти учени академски стручњаци, односно теолози-професори, у Марково време и пре њега разговарало се о питањима вере на саборима, а носиоци дијалога беху епископи. Да ово друго одговара духу и предању Цркве, а да оно прво представља нововековни православни увоз западне рационалистичко-хуманистичке праксе и западног црквеног менталитета, о томе немамо потребе трошити речи јер је као дан јасно и општепознато. Читава делатност св. Марка на сабору у Ферари и Фиренци такође нам показује да православни учесник у дијалогу увек наступа као гласник и проповедник православне Истине, коју зна и којом живи и дише, јер живи и дише у Цркви Божјој и Предању њеном, а не отискује се са неправославним саговорником у неко заједничко трагање за истином као да су је обојица лишени. А и када се отисне на то, чини то само методолошки. Но да би се православни учесник дијалога тако држао као што се св. Марко држао, он мора исправно појмити стање ствари међу хришћанима које изазива потребу таквог дијалога међу њима; другим речима, он мора поставити тачну дијагнозу као што ју је у своје време поставио св. Марко.

Дијагноза? — упитаће ко. Јер где, чим је посреду дијагноза, ту је негде и нека болест. Па каква то бољка хара међу онима који призивају име Ипостаснога Здравља и Свеоздравитеља, Христа Господа? — Та бољка јесте чињеница великога раскола (1054. г.) и прекида општења између хришћанског Истока и Запада, од тада па све

до данас. То је ваистину најтрагичнији догађај у историји хришћанства. „Ја мислим — вели о томе св. Марко Ефески — да ће онај ко је увео ту раздеобу и растргао свишеизаткани хитон Господњег Тела бити подвргнут већој осуди неголи они што Христа распеше и неголи сви од памтивека безбожници и јеретици”.⁵ Да би ова рац рана хришћанства била исцељена, ваља најпре знати природу раздеобе и њене узроке. По питању природе раздеобе данас се обично, како у лаичком тако и у конвенционалном богословском говору, прича и пише о „деоби цркава”, из чега би, ако се не пружи одговарајуће тумачење тог несрећно изабраног израза, произишало да се првобитно Једна и Једина и Јединствена Црква Христова „поделила” на две цркве, источну и западну, од којих, по некима, једна греши у догматима, по другима обе су се удаљиле од првобитне вере, свака у своме правцу, а по трећима ни једна не греши него обе само различито изражавају исту истину и исту веру, при чему, у било којем од три набројана случаја, и једна и друга су остале цркве у пуном смислу те речи, са светим тајнама, са благодатно-освећујућом силом и спасоносношћу. Тако, на пример, данас се може врло често чути тврдња да „Православна црква признаје римокатоличке свете тајне”, или да су западни хришћани „само расколници, а не и јеретици”, и сл. Разуме се, то исто се не само говори него и официјелно прокламује с римокатоличке стране у односу на Православну Цркву.

Постоји по овоме питању и другачије мишљење међу православним богословима. Нећемо га овде засебно излагати јер се оно верно огледа у учењу св. Марка, будући једносушно с њиме. Како св. Марко гледа на болни проблем Великога раскола? — Признајући, како видесмо, сав ужас Раскола, и сматрајући Раскол Истока и Запада распећем страшнијим од голготскога, он ипак не признаје „деобу цркава”, нити „раздељено хришћанство”, него „последујући у свему Светој и Католичкој Цркви”,⁶ као њен верни син и њен православни отац и Исповедник, исповеда и своју веру у њу — веру у Једну Свету Саборну и Апостолску Цркву, по природи својој једну и нераздељиву, као што је једна и Глава њена — Христос Господ. Будући да је Глава Тела Цркве Христос, Оваплоћени Логос Божји и Ипостасна Истина Божја, то темељ и основ јединства и јединствености Цркве јесте православље, правоверје, Истина. Христос, Црква, Православље — то су синоними. Стога св. Марко у своме одговору Мануилу Калеки, који нападаше Православну Цркву стога што је она, тобоже, противречила сама себи у разним раздобљима, пише овако: „Шта дакле? Хоћемо ли овенчати вуном оне божанствене саборе, па их отерати у пустињу, зато што је пре њих у истој Цркви о истој ствари било изнето супротно мишљење? Или ћемо пак о Цркви мислити да је свагда једна те иста, и то не по местима, него по карактеру православнога мишљења, по којем се цркве широм читаве васељене и називају једном католичанском и апостолском Црквом, а кваритеље који с времена на време продру у њу сматрати

⁵ Беседа упућена папи Евгенију IV, 2. РО 17, 200. — Исто у: Acta Graeca I, 30—31.

⁶ Исповедање вере, 1. РО 17, 297.

не за пуноћу Цркве, нити за пастире и учитеље, већ за љуте вукове, који не штеде стада, по предсказању апостолскоме?⁷ Према томе, сви који се одвајају од јединства саборне црквене вере одвајају се самим тиме и од Цркве — а то су јеретици.⁸ Они отпадају од Цркве, изван ње су, а Црква остаје Једина Света. Остаје, додуше, рањена и оштећена губитком и отпадом својих бивших чеда, али не мање потпуна, не мање саборна и католичанска него пре.

За св. Марка — за Цркву уопште — „јеретик је и законима против јеретика подлеже свако ко ма и најмање застрањује од праве вере”.⁹ По св. Марку, јеретици разних врста су „фалсификатори божанских догмата”, а заједничка им је особина свима без разлике да на своју руку и погрешно тумаче речи светих богослова и Отаца.¹⁰ Али не само данас, у време тзв. „екуменизма”, него већ и у време св. Марка било је људи који су сматрали да западни хришћани само различито формулишу истине богопредане вере, али да не греше у вери и да, према томе, нису јеретици. Али ево шта на то вели св. Марко: „Никада, кажу неки, нисмо гледали на Латине као на јеретике већ само као на расколнике. — Који то говоре, узели су то од самих Латина; јер они нас зову расколницима, немајући нам ништа приговорити око наше вере, него нам замерају што смо им отказали послушност, коју смо, по њихову мњењу, дужни били држати...”¹¹ Мало затим продужује: „Ми смо се први одвојили од њих — боље рећи, одвојили смо их и одсекли од заједничкога Тела Цркве. Зашто, реци ми? Да ли зато што имају праву веру, или зато што су правилно дoметнyли додатак (у Символ вере)? Ко би могао тако казати, сем ако није доживео јак потрес мозга? Не, него зато што мисле неумесне и нимало благочестиве ствари и што су неоправдано дометнyли додатак. Окренyли смо се дакле од њих као од јеретика и зато смо се одвојили од њих”.¹² Овакав став св. Марка потврђује нам и писац грчких Аката Флорентинског сабора: „Реч узе епископ ефески господин Марко и одржа дугачак говор, рекавши и оне исте ствари, и додавши да Латини нису само расколници, а да је то Црква наша прећутала што је род њихов многобројан и јачи од нас. Ми пак, рече, ни за шта друго се нисмо од њих отцепили до ли зато што су јеретици, и уопште не треба да се с њима сједињујемо ако не избаце додатак из Символа и не исповеде Символ онако како га ми исповедамо”.¹³ Из ових речи св. Марка сазнајемо и у чему се састоји јерес западнога хришћанства — најпре римскога, а потом и његовог порода, протестантскога „реформираног” хришћанства. То је додатак *Филиокве* (*Filioque*) у Nikeјско-цариградском Символу вере,

⁷ На први део онога што је казао Мануил Калека. Codex Canon. Gr. 49 (Bodleiana, Oxford), г. 14.

⁸ Реч »јеретик« (*Еретикос*, од глагола *еруме*) означава свакога од Цркве одељенога, одвојенога.

⁹ Номоканон у 14 наслова, наслов 12, гл. 2. у: Pitra, Iuris Ecclesiastici Graecorum, t. II, Romae 1868, р. 600. — Исто наведено у св. Марка Евгеника, Окружна посланица против Грко-Латина, 4. НРО 17, 314.

¹⁰ На први део онога што је казао Мануил Калека, Codex Can. Gr. 49 (Bodleiana, Oxford), г. 13.

¹¹ Окружна посланица против Грко-Латина, 4, РО 17, 314.

¹² Тамо.

¹³ Acta Graeca, II, 400.

којим додатком се изражава западно учење да Бог Дух Свети не исходи само од Бога Оца, како рече Самоистина Христос и како и до данас неизмењено учи Православна црква, него да исходи од Оца и од Сина (ex Patre Filioque).

У оквиру овога чланка ми се не можемо и нећемо упуштати у богословски разбор питања о Filioque, нити ћемо износити аргументе св. Марка против додатка Filioque, јер нам то није ни потребно за нашу тему о дијалогу Православља са инославнима. Али морамо нагласити да проблем *Филиокве* по св. Марку мора представљати главни предмет разговора хришћанског Истока и Запада, јер је то и главна догматска разлика међу њима. Учење о *Филокве* је главна западна јерес, по св. Марку, а учење о чистилишту, папи и другом, мада је неприхватљиво и погрешно, ипак није толико разорно као филиоквизам, јер филиоквизам крњи и квари предану апостолску веру у Свету Тројицу. Стога и каже св. Марко: „Ако Латини ни у чему не застрањују од праве вере, онда смо их, изгледа, узалуд одлучили од себе; а ако ли пак застрањују, и то око богословља о Духу Светоме, — а похулити на Духа Светога најтеже је од свију опасности, — онда јесу јеретици и као јеретике смо их одсекли”.¹⁴ Новотарење и јеретичко учење о исхођењу Духа Светога, изражено додатком *Филиокве*, и јесте, по св. Марку, узрок раскола. „Узрок расколу они дадоше, изневши јавно додатак који су раније кроза зубе изговарали”.¹⁵ Поводом додатка *Филиокве* св. Марко се с горчином обраћа Латинима и каже им: „Много је било јеретика, но ниједан се није усудио да прекраја символ, осим вас самих”.¹⁶

Како у својим списима, тако и у својим говорима на сабору у Ферари, св. Марко подробно доказује недозвољивост било каквог додавања или одузимања у односу на Символ вере, макар додатак био и правоверан, а камоли што није. Латинска одбрана се темељила на тврђењу да *Филиокве* не представља додатак (additio) већ објашњење (declaratio). Св. Марко је, међутим, прочитао у Ферари пред сабором „оросе” Васељенских сабора о неизмењивости Символа. Његов закључак је овај: „Забрана се тиче и речи, а не само смисла”.¹⁷ Према томе, *Филиокве* представља и римски узурпаторски напад на саборност Цркве и на католичност вере. То јасно осећамо из Маркова питања Латинима: „Зар се с правом не одвајамо од вас кад ви толике и тако велике Оце и многобројне Васељенске саборе ни за шта не сматрате?”.¹⁸ Како увођење додатка *Филиокве*, тако и упорно остајање при њему св. Марко сматра последицом и изразом недостатка хришћанске љубави код западњака: он их назива неумољивима, на њих примењује Хомеров стих о људима са гвозденим срцем

¹⁴ Окружна посланица против Грко-Латина, 4. РО 17, 314.

¹⁵ Тамо.

¹⁶ Дијалог о додатку, РО 17, 282.

¹⁷ Тамо. — Ср. Повест о своме делању, 2. РО 17, 306.

¹⁸ Дијалог о додатку, РО 17, 283. — Ово мишљење св. Марка развијају и новији и најновији православни богослови. Тако, за А. Хомјакова *Филиокве* је »морално братоубиство«, и отуд еклисиолошка јерес. Види његова *Избрание сочиненија*, Њујорк 1955, с. 266, 277, 296. Ср. и Амфилохије Радовић, *То мистирион тис Агнас Триадос ката тон аг. Григорион Паламан*, Солун 1973, с. 146, прим. 5.

у прсима¹⁹ и тврди да њихова упорност у новотарији представља презир према браћи одвојеној и саблажњеној том догматском новотаријом.²⁰ Јер, *Филиокве* је, тврди Светитељ, заиста „уметнута новотарија”,²¹ „дело јеретика” и „Црквама саблазан”.²² Све оне који се држе филоквизма, били то рођени римокатолици били пак унијати, св. Марко сматра и назива „преступницима праве вере и отачких установа”²³ — за њега су они, нарочито кад су у питању унијати, бивши православци, „издајници својега спасења и благочешћа”,²⁴ „дрски у побожности”,²⁵ немудри мудраци,²⁶ „фалсификатори вере и новотари у вери”²⁷, „који газе свако црквено предање”²⁸ тиме што усвајају „лукави догмат латинства”.²⁹ Све су ово строге и тешке речи али кудикамо животије и потребније него ли догматска околишења и умотавање суштине проблема у паучину нејасних и уопштених фраза и сентиментализама, лишених богословске садржине. Питање *Филиокве* није било за св. Марка питање престижа „нашег” или „њиховог”, ни питање формуле, а чак ни питање академски богословско, већ питање живота или смрти. Јер бити при Истини, са Истином, и у Истини — то значи бити у животу и имати живот вечни, јер богопознање и живот вечни су истоветна стварност, по речима Христовим (Јов. 17,3); бити пак с лажју, у лажи и за лаж — то је смрт, то је вечна богоодвојеност. На тај начин питање ниуколико није теоретско, доктринарно, већ егзистенцијално, сотириолошко, јер сваки догмат, свака бокоотривена истина, истина вере има спасењску намену, сотириолошки смисао, и ниједна нам није дата тек ради неког нашег вајног „заокругљивања хришћанског погледа на свет”. Отуда, ето, толика непопустљивост св. Марка у питању додатка *Филиокве*, његова убеђеност у пагубност тога лажног догмата. Да бисмо стекли још јаснију слику о томе, навешћемо овај Марков страсни — да не кажемо очајнички — призив уводиоцима *Филиокве*: „Зар ви, дакле, не кршите писано Предање Отаца својом уметнутом новотаријом? И како не црвените док читав Символ изговарате онако како га и саставише Оци, а само једну једину реч умећете из своје главе? Додавати и одузимати речи — то је посао јеретика који би тиме хтели да учврсте своју јерес. Да ли бисте тако што учинили у Еванђељу? Да ли у Апостолу? Да ли, најзад, у списима некога од ваших учитеља? Не бисте ли захтевали суђење кад би неко био затечен да се дрзнуо да тако шта учини? А ако ли случајно нису биле потребне толике одредбе, страшне клетве и безбројне забране, зар ни у том случају не би било срамно уметати своје речи у туђе списе, већ распрострањене и раширене по читавој

¹⁹ В. Илијаду 10, 357 и Одисеју 5, 191.

²⁰ Дијалог о додатку, РО 17, 282—283.

²¹ Дијалог о додатку, РО 17, 282.

²² Исто.

²³ Посланица Теофану, свештенику евбејском, 1. РО 17, 342.

²⁴ Повест о своме делању, 6. РО 17, 309.

²⁵ Исто, 310.

²⁶ Посланица Теофану, монаху на Имвросу, 2. РО 17, 345.

²⁷ Посланица Георгију Метонском, 2. РО 17, 335.

²⁸ Исто.

²⁹ Посланица Теофану, монаху на Имвросу, 1. РО 17, 345.

васељени, и стварати Црквама толику саблазан?"³⁰ Само *Филиокве*, по убеђењу св. Марка, довољно је да цео „догмат латински” буде одбачен као богохулан и безбожан.³¹ Опет, ето, сусрећемо „прву беседу” св. Марка, али свиђало се то коме или не, ми не можемо нагнати св. Марка, тога „богомудрога проповедника Истине”,³² да напусти споља сурови, а изнутра спасоносни језик истине и искрености за љубав споља углађенога, а изнутра трулога и лажљивог говора недоречености и заташкавања. Заиста, наш св. Евгеник, мада веома благородан и по телесноме пореклу, и по души, и по своме начину изражавања,³³ морао је, истине ради, кроз цео живот истицати да *Филиокве* представља „неподношљаву, неопростиву хулу”³⁴ против Духа Светог, уперену „против самога бића Пресветог Духа”,³⁵ а хула на Духа Светог је — подсећа нас он — по речима самога Христа Бога једина неопростива хула.³⁶ Да није посреди јерес и хула, зар би се и једна помесна црква, а камоли све помесне цркве Истока, усудиле да прекину општење с Римском црквом, и да тако настане „раскол велики и неизлечиви”?³⁷ Изневши то и тако чињенично стање, и доказавши га својим бројним списима о исхођењу Духа Светог и својим говорима Флорентинском сабору, св. Марко нам показује и доказује да његов став не извире из неке слепо упорности и фанатизма, него из љубави према истини и из верности истини. Он нам то каже, служећи се Христовим речима, овако: „Где су сад они који нас осуђују за свадљивост због нашег одвајања од јеретика и веле да између њих и нас ништа не постоји, него да до разлике долази из властољубља? Нека чују шта каже Павле да Еванђеље изврнуше они који макар и мало што новотарише”?³⁸ Због свега тога, вели св. Марко, ми „кажемо да је незаконито и противзаконито и насупрот Светим Оцима учињен додатак”³⁹ у Символу вере.

Св. Марко наводи још један посредан доказ да је *Филиокве* на Истоку заиста увек и неодступно сматрано за јерес, а његове присталице за јеретике. Тај доказ он изводи из праксе приликом примања римокатолика у Православну Цркву. А у његово време пракса је била, као што ћемо видети из његових речи, да се они примају кроз миропомазање: „Зашто помазујемо миром оне између њих који прилазе к нама? Зар није очигледно да их помазујемо као јеретике?”⁴⁰ Притом се св. Марко позива на канонисту Валсамона,

³⁰ Дијалог о додатку, РО 17, 282.

³¹ В. Посланицу Теофану свештенику евбејском, 3. РО 17, 343.

³² Јован Евгеник, Оповргавајућа беседа. У Доситеја, патријарха јерусалимског, *Томос Каталагис*, Јаш 1692, с. 223. Исто у А. Диамандопулу, *Маркос о Евгеникос ке и ен Флорентиа синодос*, Атина 1899, с. 23.

³³ Његово презиме Евгеникос управо то и значи — благородан, племенит.

³⁴ Посланица Георгију Схоларију, 3. РО 17, 325.

³⁵ Изреке светих да је из Оца Дух Свети. »Сотир«, 12 (1889), 341.

³⁶ Тамо.

³⁷ Беседа папи Евгенију IV, 2. РО 17, 202.

³⁸ Изреке светих да је из Оца Дух Свети, »Сотир« 12 (1889), 341.

³⁹ Окружна посланица, 6. РО 17, 320.

⁴⁰ Посланица против Грко-Латина, 4. РО 17, 314. — Ср. Окружну посланицу, 4 (РО 17, 315), где Светитељ цитира 7. канон II Вас. сабора о начину пријема аријанаца и других јеретика старог доба, те вели: » Видиш ли коме прибранимо оне што нам долазе од Латина? Ако су они сви јеретици — јасно је да су и ови«.

сведока истоветног начина примања Латина и у раније време, ближе расколу из 1054. г., и, коментаришући Валсамонове речи, пише: „Чујеш ли да су се одвојили не само у обичајима, него и у догматама, пригрливши догмате туђе православнима (а што је туђе православнима, свакако је јеретичко), и да их онда по канонима треба огласити и с православнима изједначити? А ако их треба огласити, јасно је да их ваља и миром помазати. Откуд се дакле појавише изненада пред нама као православни они које толики Оци и Учитељи кроз толико времена осудише као јеретике? Ко их је то тако лако учинио православнима?”⁴¹

Пословица каже да старост никад не долази сама, уз њу иду болест и смрт тела. То исто важи и за сваку болест, свако кривоверје и лажноверје: ни јерес никад не долази сама, нити остаје сама. Иза ње и уз њу јављају се и њене верне пратиље — духовна болест и духовна смрт. Ту св. Марко, као и св. Оци пре и после њега, поставља неодступно начело: „Подједнако се анатемише сваки јеретик, био он епископ, био он мирјанин”.⁴² А шта је анатема? Анатема — „то је одвајање од Бога”:⁴³ то није црквена казна него црквена констатација, праћена жалошћу целе Цркве, да се један њен део одвојио од ње, а тиме и од Бога, јер, по речима св. Кипријана Картагинскога, не може имати Бога за Оца онај ко нема Цркву за Мајку (*non potest habere Deum Patrem, qui non habet Ecclesiam matrem*), будући да се после Оваплоћења Христовог не може човек сјединити са Богом, са Светом Тројицом, другачије сем кроз Христа, а са Христом се не може сјединити сем кроз припадање Телу Његовом — Цркви. Закључак је јасан: чим једна група хришћана, мала или велика, упадне у јерес, она тиме својевољно иступа из Цркве и лишава се благодатног дејства Духа Светога, који је Душа Тела Цркве. Тиме дотична хришћанска заједница престаје да буде Црква у правом смислу те речи. Њено духовно стање је стање без црквености, без благодатности. То важи за све отпале од Саборне и Апостолске Цркве Православне, без обзира на степен удаљености њихова учења од православног. Ту важи опште начело: „*Пас ми ортодоксос, еретикос*” — „свако ко није православан, јеретик је”. Примењујући ове основне еклесиолошке истине на Римску цркву, св. Марко каже: „Произилазе да виши епископи и клирици нису више епископи и клирици, будући рашчињени од толиких и тако великих сабора, а да вам мирјани подлежу анатеми и одлучењу”.⁴⁴ На другоме месту он је још јаснији: Латински епископи и клирици су „несвештени од тада” (тј. од времена усвајања јереси *Филиокве*) и „туђи благодати која им је била дата”, а световњаци „подлежу анатеми”.⁴⁵ Разуме се да једно тело, рањено болешћу, не умире баш одмах, нити се грана, одвојена од дрвета, одмах суши, већ постепено. То важи и за заједнице одвојене од Православне Цркве. Но то не мења значај и тежину тврдње о њиховој безблагодатности. Овде се

⁴¹ Окружна посланица, 4. РО 17, 316. — В. и Теодора Валсамона, Одговори на Маркова питања, 15. РГ 138, 986.

⁴² Дијалог о додатку, РО 17, 282.

⁴³ Повест о своме делању, 2. РО 17, 306.

⁴⁴ Дијалог о додатку, РО 17, 282.

⁴⁵ Повест о своме делању, 2. РО 17, 306.

и св. Марко, који је увек доследан и радикалан у своме богословствовању и не долива ни мало воде у чисто вино Православне Истине, изјашњава опрезно, јер, док за јеретичко свештенство недвосмислено тврди да је лишено благодати свештеничке, дотле за вернике, људе вођене, а не вође, каже само да „подлежу анатеми”, а не каже изричито да су сви они одвојени од Бога и лишени сваке могућности спасења.

Тако нам, ето, св. Марко приказује стварност и право стање разједињавања хришћанског света. Слика би била вернија кад би разједињеност била само површинска, како мисле многи од данашњих тзв. „екумениста”. Међутим, свиђало нам се то или не, ствари морамо примити онаквима какве оне јесу, или, како то лепо изражава св. Марко, „морамо и ми волети оно што Бог допушта”.⁴⁶

3. ДИЈАЛОГ И ОПШТЕЊЕ

Разједињеност је, како видимо, губитак јединства са Црквом, а не „раздеоба Цркве”; но и таква будући, разједињеност је дијагноза болести, док, њој насупрот, „јединство Духа у свези мира” (Еф. 4,3) представља дефиницију црквенога здравља. Дивни плод тога савршенога јединства чланова Цркве — јединства у једноме Господу, једној вери, једноме крштењу (ср. Еф. 4,5), — јесте савршено и потпуно општење, савршена и потпуна заједница свих у Цркви. Црквено општење и заједничарење конкретизује се и остварује се, опет путем савршенога и потпунога дијалога — молитве. Као разговор човека с Богом и Бога с човеком, молитва је „вертикални” дијалог и „вертикално општење”; као саборна црквена стварност пак, немислива је и без своје „хоризонталне” димензије, у којој се јавља као заједница људи сједињених заједничким саборним молитвеним разговором са заједничком Главом, са заједничким Господом. Као и све у Цркви, овај савршени молитвени дијалог бива по слици и прилици Великога Превечнога Савета, Свете Тројице, и њенога вечного монолошкога дијалога или дијалошкога монолога: како су Три Божанске Ипостаси вечно стварне Три Ипостаси, Отац, Син и Дух Свети, и уједно вечно Један Бог, тако и у Цркви свака људска ипостас, свака људска личност, остаје особита, цела и целосна, ничим неокрњена и неумањена, и уједно све људске ипостаси, све људске личности, возглављене Христом као једном Главом, сачињавају једну јединствену Богочовечанску целину и пуноћу, звану Христос или Црква. Надврхунски пак врхунац дијалога молитве у Цркви, односно општења и заједничарења кроз молитву, јесте Свето Причешће, кроз које и којим човек постаје не само „један дух са Господом” (1 Кор 6,7) него и „сутелесник” и „једнокрван” са Христом Богочовеком. На тај начин Свето Причешће је садржина јединства Цркве. У тој светлости оно је садржина Цркве, њена пуноћа и њено остварење, а не тек неки „детал” Цркве; другим речима, оно није само „једна од седам светих тајни”, на шта га своде наши осхоластичени

⁴⁶ Посланица Ватопедцима, 1. РО 17, 339.

догматски приручници, већ је оно превасходна и свеобухватна Тајна Цркве, у коју воде и увиру све тајне црквене.

Из реченога произилази да је савршени дијалог, односно савршено општење и јединство, могућно само унутар Цркве, и да оно никада не може представљати средство или оруђе, циљ у будућности. Богословски пак дијалог Цркве са заједницама изван ње које верују у Христа Бога јесте непотпун дијалог, јер је он само средство и начин да се постигне горњи циљ, да се постигне пуно међусобно молитвено општење и заједница у Телу и Крви Господа. Непотпун је дакле богословски дијалог стога што је ограничен само на дијалог речима, и никад и ни у ком случају не може се у њега „укључити“ оно што би, у случају успеха, требало да буде његова тековина — а то је молитвено општење и његова круна, светотајинско и свето-причесно општење. На тај начин смо дошли до једнога од основних светомарковских и светоотачких начела православнога дијалога: нема и не може бити молитвенога општења и „интеркомуније“, нема и не може бити заједничкога мољења и заједничкога причешћивања између православних и неправославних све дотле док се не постигне циљ дијалога, сагласност у вери, а ако се она не постигне никада, онда никада неће ни бити заједнице и јединства.⁴⁷ Главна одлика неправославних хришћана и јесте да су, застранивши у вери, лишени општења са Црквом, да су изван њенога савршенога јединства, јединства у Причешћу. Отуд важи: „Ко општи са оним ко је лишен општења, сам се лишава општења“.⁴⁸ То правило св. Марко стално заступа, а понавља га нарочито често при крају свога живота, у својој борби против „Грко-Латина“ или „латинофрона“, како су тада називани унијати, присталице флорентинске уније. Нераскидива узајамна зависност између исповедања праве вере и примања у заједницу Цркве с једне стране, и исповедања јереси и непримања у црквено општење с друге стране, наглашено је у овим речима Апостола љубави, св. Јована Богослова: „Ако ко долази к вама и ове науке не доноси, не примајте га у кућу, и не поздрављајте се с њим; јер ко се поздравља с њим, прима удео у његовим злим делима“.⁴⁹ Св. Марко понавља и познате речи св. Игнатија Богоносца: „Свако ко говори мимо заповеђенога, макар био веродостојан, макар поштио, макар девственик био, макар чудеса чинио, макар пророковао, нека ти изгледа као вук у овчијој кожи, који ради овцама о глави“.⁵⁰ Забрану црквенога општења с неправославнима изриче и св. Василије Велики у својој Посланици монасима, те се и на њега позива св. Марко: „Ако се неки претварају да исповедају здраву веру, и опште с невернима (*тис етерофроси*), такве, ако после опомене од тога

⁴⁷ Ово начело, за чије непоштовање свештени канони прописују рашчињење клирика и одлучење верника (ср. 35. и 36. правило св. Апостола и др.), данас, нажалост, често крше многи православни »екуменисти«.

⁴⁸ Св. Марко Ефески, Исповедање вере, 5. РО 17, 303. — Ово је опште правило из канона св. Отаца и Сабора.

⁴⁹ II Јов. 10—12. Наводи св. Марко Ефески, Окружна посланица, 7. РО 17, 321.

⁵⁰ Посланица Поликарпу Смирнском. — У питање дословне аутентичности овога места не упуштамо се, Св. Марко га наводи у своме Исповедању вере, 5. РО 17, 303—304.

не одустану, не само што не треба примати у општење, него их не треба ни браћом називати”.⁵¹

Примењујући ова општа начела православне еклисиологије на конкретне примере свога времена, нарочито по закључку Флорентијске уније, када су унијати били заузели први патријаршијски престо православнога Истока — престо цариградски — и покушали да латинизују Православну цркву, св. Марко исповеднички и светоотачки изјављује: „Никада нећу примити у општење оне који се усудише да у Символу вере донетну новотарију о исхођењу Светога Духа, докле год остану упорни у таквој новотарији”.⁵² Да бисмо још боље појмили недопустивост молитвене светотајинске заједнице с јеретицима сваке врсте, па и недопустивост такве заједнице с римокатолицима, које св. Марко назива Латинима, и са унијатима, које опет зове Грко-Латинима, навешћемо одломак из његове беседе, коју је изговорио својим пријатељима и присталицама лежећи већ на самртничком одру, мало пре него што ће издахнути и предати душу Богу: „Као што кроз читав свој живот бејох одвојен од њих (тј. Латина и Грко-Латина, И.Б.), тако и сада, у време мог изласка из тела, па и после мога скончања, одбијам заједницу с њима и сједињење с њима, и заклињући наређујем да се нико од њих не примиче, ни на мојој сахрани ни приликом помена који ће се вршити за моју душу, нити пак да се прикуче коме од наших, те покушају заједно се обући у одежде и саслуживати нашим; јер то би било мешање онога што се не може мешати једно с другим (*та амикта мигнисте*). Треба да они буду сасвим одлучени од нас, све докле Бог не да добро исправљење и мир Цркви својој”.⁵³ У истој тој својој самртничкој беседи, беседи свога исповедања вере и својих духовних завештања и аманета, св. Марко још подробније, још потресније, и још одлучније развија овај свој став према тадањем унијатском патријарху цариградском и његовом клиру, а тиме и према свима неправославнима који пошто-пото желе да наметну „интеркомунију” православнима.⁵⁴ Ево тих речи Светитељевих, необичних и страшних слуху неких данашњих наших богослова, ослабљених схоластичким теоријама и компромисним начином мишљења: „Хоћу опширније да кажем своје мњење, сада већма него икада, док се, ево, приближава моја кончина, — и то зато, да бих био доследан себи од почетка до краја и да се некима не би учинило да сам једно говорио, а друго скривао у уму својем, а што је ваљало проверити у овај час, час мога одласка. Говорим пак о патријарху: можда ће му пасти на памет, тобоже из почасти према мени, да на сахрану овога мога смртога тела, или чак на подушја што ће се мени давати, пошаље неке од својих архијереја, или од својега клира, или уопште кога од оних који с њиме опште, да се заједнички помоле и саслужују са свештеницима наше стране који ће бити позвани, јер можда мисли да ћу на било који начин, па макар и у тајности,

⁵¹ В. такође Исповедање вере, 5. РО 17, 303.

⁵² На истом месту.

⁵³ Умирућег Марка Ефескога беседа пријатељима. РО 17, 347—348.

⁵⁴ Рим и данас свим силама ради на остварењу интеркомуније с нама православнима. О томе видети изврстан информативни чланак прот. Димитрија Станилоаје-а.

прихватити општење с њиме. А да моје ћутање не би дало повода онима који мој циљ не знају добро и по дубини, да га протумаче као моје попуштање, велим и посведочавам пред лицем многих овде присутних знаменитих мужева да нити хоћу нити прихватам општење с њим или с његовим људима, никако и нипошто, ни док сам жив ни после смрти, као што не признајем ни склопљену унију и догмате латинске, које примише он и његови... на пропаст правих догмата црквених".⁵⁵ — Неће ли се рећи да је ово фанатизам и мрачњаштво? Не! Ово је само жељ за спасењем кроз Истину, за спасењем својим и својих ближњих, а кривицу за неумољивост овога става сnose само они који упорно одбацују Истину. Он нам то и саопштава: „Уверен сам чврсто да, што сам даље од њега (патријарха-унијате) и таквих као што је он, то се више ближим Богу и свима светима, и како се од њих одељујем, тако се сједињујем са Истином и светим Оцима, богословима Цркве".⁵⁶ Очигледно је дакле да из Маркових речи не одзвања мржња према иноверним људима, њој нема ни трага, као што ћемо касније видети, — већ љубав према Истини, љубав према Истини као једином Путу у Живот, јер нас једино Истина може ослободити, по речима Христа Господа, Живе Ипостасне Самоистине и Свеистине (в. Јов. 8,32). Једном речју: љубав Светитељева према Истини је љубав према Христу и љубав према спасењу свију људи. А то је двоједна љубав. Зато је Православље, као „стуб и тврђава Истине", као ризница и пуноћа Истине, толико пресудно важно, и зато се вековима и за једну „јоту" и „титлу" из њега страдало и гинуло; зато је и св. Марко толико пострадао исповедајући и бранећи Православље и његову чистоту и целосност. У овој светлости биће нам потпуно схватљиве и прихватљиве и следеће исповедничке речи његове: „Сви учитељи Цркве, сви сабори, све књиге божанскога Писма поучавају нас да ваља избегавати иноверне (*февгин тус етерофронас*) и клонити се заједнице с њима. Па зар ћу ја презревши све њих, поћи са онима који под изговором лажнога мира наређују да се сјединим са иноверцима? да се сјединим с кривотворитељима свештенога и божанственога Символа, што уводе Сина као други узрок Светог Духа? Засад изостављам њихове остале верске неумесности, од којих би и једна само била довољна да нас од њих растави. Нека ми се то никад не деси, Утешитељу благи, и не дај да икад тако отпадем од себе и од дужног начина мишљења, него ми дај да се држим учења Твог и Тобом надахнутих блажених мужева, и да тако будем прибран оцима својим, односећи одавде са собом, ако ништа друго, а оно бар благочешће (тј. Православље, И. Б.)".⁵⁷ Он уједно позива и све друге православне хришћане да иду тим путем: „Бежите дакле и ви, браћо, од општења са онима који су изван општења и од помињања у молитви оних који нису за спасење. Ево, ја, грешни Марко, велим вам да је онај ко помиње папу као православнога архијереја дужан да испуни читав латинизам, све и до бријања браде, и да ће латиномишљеник човек (*о латинофронон*) бити осуђен заједно с Латинима и да ће се сматрати пре-

⁵⁵ Умирућега Марка Ефеског беседа пријатељима, РО 17, 346—347.

⁵⁶ Умирућега Марка Ефеског беседа пријатељима, РО 17, 347.

⁵⁷ Исповедање вере, 5. РО 17, 304.

ступником вере”.⁵⁸ Истоветан апел упућује Светитељ и свом ученику Георгију Схоларију, потоњем првом цариградском патријарху под Турцима, који је спочетка шуровао са унијатима, а после се тргао, и којему је св. Марко на смрти поверио дужност челника против унијатске борбе: „Бежи из Египта главом без обзира; бежи из Содома и Гоморе; хитај на гору, спасавај се да и тебе не захвати огањ!”⁵⁹

Из свих ових речи св. Марка јасно је свакој живој православној савести да богословски дијалог православних са инославнима, па и са онима по вери најближима, ниуколико не значи упуштање у интеркомунијске експерименте, у молитвено и светотајинско општење, па маколико неправославни партнер у дијалогу, како у време св. Марка тако и данас, настојао на томе. Јер, за православне не постоји »intercommunio«, већ само «communio», „кинониа” — општење и заједница у Једном Хлебу и Једној чаши Причешћа, чему је безусловни предуслов — православност причесника. Богословски дијалог је једини допуштени облик општења са инославним хришћанима.

4. СТАВ СВ. МАРКА ЕФЕСКОГ ПРЕМА ДИЈАЛОГУ И ПРЕДМЕТУ ДИЈАЛОГА

Напред изложени скроз негативни став св. Марка према „интеркомунији” служи као повод многим да га — уосталом неодговорно — прогласе фанатиком који је унапред био с предумишљајем решио да саботира и онемогући успех преговора на Флорентинском сабору. Оваква оптужба, међутим, све је пре него истина. Одбијање општења с инославнима је потпуно у складу са учењем Еванђеља и свих светих Отаца пре и после св. Марка, но оно се односи само на заједничку молитву и на свете тајне. Према самом пак дијалогу Светитељ је био апсолутно позитивно расположен, што ћемо посведочити одмах навођењем његових сопствених изјава, а тако исто је био позитивно расположен и према циљу дијалога — а то је, како на почетку рекосмо, достизање сједињења свих у Христу верујући у јединству Једине Свете Саборне, Апостолске и Православне Цркве Његове. Не само што св. Марко није плански и с предумишљајем минирао унионистички рад Флорентинскога сабора, већ, напротив, свим својим бићем је желео да дође до јединства вере, а тиме и до јединства у молитви и у благодати светих и боготворних Тајни Христових, унутар Једне Свете Цркве Христове. Ради доприноса томе светом и узвишеном циљу он се и примио епископскога чина, који је с почетка био одбио, сматрајући себе, из свога светитељскога смиреноумља, недостојним. Јер, ваља знати, он није завладичен толико ради духовних потреба тада већ страховито смањене и Турцима подвлашћене митрополије ефеске колико ради тога да би, као епископ, могао предводити целу православну делегацију, у својству њеног „егзарха”, на сабор у Италију, сазван као васељенски

⁵⁸ Посланица Теофану свештенику евбејском, 3. РО 17, 343—344.

⁵⁹ Посланица Георгију Схоларију, 3. РО 17, 324.

сабор свију цркава Истока и Запада.⁶⁰ Да је он већ унапред фанатично био против сабора и против саборскога покушаја да се постигне сједињење, како злонамерно пишу некоји, он не би ни кретао на ризични пут у Италију, акамоли да би се примио још и улоге вође свих представника Источне цркве на сабору. Но допустимо да нам сам каже о томе: „Ја се по наредби, вели, и по потреби Христове Цркве примих архијерејскога служења, које толико надилази моју вредност и снагу, те следих васељенскога патријарха и Богом постављенога цара и самодршца на сабор у Италију, не гледајући ни на своју болест ни на напорност и огромност предстојећег нам посла, него уздајући се у Бога и верујући овим нашим општим заштитницима да ће нам све на добро изићи и да ћемо постићи нешто велико и достојно наших напора и нада”.⁶¹

Иста пламена жеља и чежња Светитељева за сједињењем хришћанског Истока и Запада у једној вери и једној Цркви, и његово расположење да да све од себе за успех дијалога предузетог с тим циљем, огледа се и у његовим приступним говорима на сабору, а и касније у уводним деловима његових дубоких излагања о спорним питањима око „чистиштва” и Filioque-а. Тако, у свом поздравном говору папи Евгенију IV при самом отварању сабора св. Марко почиње овако: „Данас наста увод у радост читавоме свету; данас почињу да изгревају целој васељени словесни зраци сунца мира; данас уди Господњег Тела, раније за много времена разбијени и отргнути једни од других, хитају ка међусобном сједињењу; јер Глава, Христос Бог, неће више да подноси да стоји над раздељеним телом, нити, будући Љубав, хоће да веза љубави међу нама буде потпуно прекинута”.⁶² А у продужетку истога говора наставља свети Божји ревнитељ овим речима: „Хајде дакле, пресвети оче, прими чеда своја, која ти дођоше издалека, са Истока; загрли оне што од давног времена беху одвојени од тебе, а сада прибегоше твоме наручју; исцели саблажњене; заповеди да се одстрани свака сметња и препрека која омета мир; кажи и ти анђелима својим, као подражавалац Божји: приправите пут народу мојему; поравните, поравните пут, уклоните камење (Ис. 26, 10). Докле ћемо се ми, који имамо истога Христа и исте смо вере, борити једни против других и гложити се међу со-

⁶⁰ За нас Србе биће од интереса ако напоменемо узгред да је наша Црква била једина помесна Православна црква која је одбила да пошаље своје представнике на Флорентински сабор, која тај сабор ни дана није сматрала васељенским сабором и која је била прекинула свако општење са својом Мајком црквом, цариградском патријаршијом, све док су на њеном престолу седели патријарси који су признавали Флорентински сабор и флорентинску унију. О томе Силвестар Сиропул, учесник и историчар сабора, прича следеће: »Тада велики доместик Кантакүзин усхтеде да отиде своме зету, деспоту Србије, по неким својим личним пословима. А цар му наложи да извести деспота о сабору и да наговори и њега да пошаље изасланика на сабор. Деспот пак, чувши од Кантакүзина речи о сабору, каза: Ја сам сусед Латинима, и често сам с њима долазио у додир, и разговарао сам с њима, и знам тачно и речи њихове и намере и начине; знајући дакле добро и њих и све њихово, нећу послати изасланика на сабор» (по најновијем критичком издању грчког текста Успомена Сиропүлових од V. Laurent-a: *Les Mémoires du Sylvestre Syropoulos, Concilium Florentinum — documenta et scriptores, series B*, vol. IX, Roma 1971, p. 598).

⁶¹ Повест о своме делању, 1. РО 17, 305.

⁶² Беседа папи Евгенију IV, 1. РО 17, 198.

бом? Докле ћемо се ми, поклоници исте Тројице, међу собом клати и јести, док једни друге не истребимо (ср. Гал. 5, 15) и док нас спољни непријатељи не претворе у ништа? Не дај да се то збоде, Христе царе, нити дај да Твоју доброту надјача мноштво наших грехова, него као што си у преташњим временима, када си видео злоћу како се веома проширила и увелико узела маха, Собом и преко апостола Својих зауставио њен продор и обратио све људе к познању Тебе, тако и сада преко ових служитеља Твојих, који ништа не прогласише пречим од Твоје љубави, састави нас једне с другима и с Тобом, и учини да се испуни и оствари она молитва коју си изговарао када си одлазио нас традање и молио се: дај ми да будем једно као што смо ми једно (Јов. 17, 11).⁶³ После овога пламеног призива папи и ове још пламеније молитве Христу да Он Својом силом оствари јединство свих у Њега верујућих, св. Марко почиње буквално да вапије ка Христу: „Сажали се, госпoде! Припази на нас, госпoде! Заштити нас, госпoде!“⁶⁴ Онда одмах наставља нешто мирнијим тоном, али опет у оквиру започете вапајно-уздисајне молитве за Живоме Христу: „Ти можеш, само ако усхтеднеш, а Твоје хтење значи да је дело већ извршено. Реци и нама као што си некад рекао преко Свога пророка: ево, ја сам с вама, и Дух ће мој стајати међу вама (Агеј 2, 4—5). Јер кад си Ти присутан, све ће бити успешно и све ће тећи глатко“.⁶⁵

Из овога одломка поздравног говора св. Марка при отварању сабора 1438. у Ферари видимо да је он толико за *дијалог* и за *сједињење* да чак жртвује, докле год је то могуће, свој строги, и тачни, и савесни православни богословски речник, тако да, како видесмо, Латине назива „удима Господњег Тела“, а папу ословљава титулом „пресвети оче“, мада је интимно, како на почетку ове расправе показасмо, сматрао латинство за јерес. Да, звучи чудно, али искрености ради морамо признати да горњи одломак св. Марка, рушиоца уније, названог „Антипапа“,⁶⁶ подсећа доста на говоре данашњих „екумениста“. Ево још једнога места из истог говора његова где он иде још даље, говорени папи Евгенију овако: „Стога подиже (Христос) тебе, првенствујућег међу свештеницима Његовим да нас сазовеш овде, а подиже и најблагговорнијег цара нашега да те у томе послуша, и пресветога нашега пастира и патријарха приправи на то да заборави старост и дуготрајне болести, а и нас који смо под њим пастири одасвуд сабра и укрепи нас да се смело одлучимо на далеки пут преко пучине и на друге опасности. Није ли се очигледно све то збило Божјом силом и судом, и није ли то све предзнак доброга и Богу милога свршетка?“⁶⁷ Овде видимо не само да Светитељ одаје признање папи и хвали га за његову иницијативу око поновнога сједињења хришћанскога Запада и Истока помоћу васељенскога сабора, него да папи признаје и првенство, прелазећи преко чињени-

⁶³ Беседа папи Евгенију IV, 1. РО 17, 199. Исто у: Acta Graeca I, 28—29.

⁶⁴ На истом месту.

⁶⁵ Беседа папи Евгенију IV, 1. РО 17, 200. Исто у: Acta Graeca I, 30.

⁶⁶ Види Атханасиу Парију, О Антипапас ити агонес ипертавмасти ке ироика палесмата... ту ен агис патрос имон Марку Ефесу тупиклин Евгенику, Виени 1785.

⁶⁷ Беседа папи Евгенију IV, 1. РО 17, 198—199. Исто у: Acta Graeca I, 28.

це да Православна Црква признаје почасно првенство папи условно, тј. само у случају кад је папа римски по вери *православан*, што св. Марко и истиче на другом месту: „Ми папу сматрамо једним од патријараха, и то кад би био православан”.⁶⁸ Овде дакле видимо да св. Марко, из жеље да што више потпомогне дијалог и евентуално достизање јединства у вери, прећуткује папину неправославност и — узимајући у неку руку пожељно за стварно — обраћа му се као „првенствујућем”. Дипломатисање једнога виспренога Византинца? Не бисмо рекли. Пре би се овакво говорење Светитеља могло означити као тактичност у дијалогу, као поштовање према личности сабеседника, без обзира на размимоилажења у богословским убеђењима, и као покушај да се разговара топло, људски, хришћански, с поверењем и искреношћу, и — што је најпретежније — с узајамном љубављу. Охо! — вероватно ће на ово узвикнути неки читалац који би можда желео да речи и наступање „Антипапе”, св. Марка Ефескога, не подсећају овако саблажњиво на „дијалог љубави” савремених нам „екумениста”. Но ипак, заиста и доиста је посреди љубав св. Марка према Латинима, према тим расправослављеним хришћанима, јеретцима и изопачитељима Символа вере, а тиме и апостолске вере у Свету Тројицу. Он је мрзео њихову јерес, али је љубио њих. Дошли смо дакле до закључка да позитивни став св. Марка према дијалогу и према проблематици хришћанскога јединства врхуни љубави према саговорницима — неправославним хришћанима. Ево како он то искрено и дирљиво формулише, све једнако обраћајући се папи Евгенију: „Теби доликује, преблажени оче, ако само усхтеднеш, да саставиш растављено и да срушиш *преградни зид* (Еф. 2,14), и да извршиш дело божанскога домостроја. Томе си ти и почетак поставио, и обогатио си га сјајним почастима и даровима, па зато благоизволи и да га довршиш. А нећеш наћи друго време погодније од ове прилике коју ти је Бог данас пружио. *Подигни оче своје унаоколо и види* (Ис. 60,4) часне и свештене старце, честите старине којима би сад већма требала постеља и одмор, али су се ипак отиснули из својих крајева и прибегли твоме савршенству, *обузети једино надом на Бога и љубављу према вама*. . .”⁶⁹

Ове последње речи светог ревнитеља свете вере православне показују нам, с једне стране, какав треба да је унапред заузет став и расположење православног учесника у дијалогу, — нада на Бога и љубав према сабеседницима у дијалогу, — а показују нам и вододелницу, граничну линију, „жеравичну раскрсницу”⁷⁰ између здравог и правога светоотачког икүменизма св. Марка и болећиво-сентименталног сладуњавог „екүменизма” некојих савремених нама „екүменаца”. Заједничко, наиме, њима, западноүмствујућим „екүменистима”, и св. Марку, оцу православног икүменизма, јесте наглашавање узајамне љубави између учесника у дијалогу. Разлика почиње у појимању и тумачењу те љубави. У савременом „екүменском” издању она је ограничена и сведена на своју људску компоненту, на свој хүманистички или можда пре хоминистички, недүховни и без-

⁶⁸ Окружна посланица, 6. РО 17, 320.

⁶⁹ Беседа папи Евгенију IV, 2. РО 17, 200—201. Исто у: Acta Graeca I, 31.

⁷⁰ Израз о Јүстина Поповића (ср. »Философске урвине«, Минхен 1957).

духовни садржај, на људско осећање, на сентименталност, која је потом, у наставку, устоличена на престо идеала и идола, апсолутизована и идолотворена и проглашена за врховно мерило и врховног арбитра у дијалогу.⁷¹ Другим речима, иза ње стоји једна људска идеологија љубави, али не стоји једна црквена теологија љубави. Иза светомарковског и данашњег правога православног икүменизма, напротив, не само да се назире већ управо светли и блиста уместо голога хүманизма — Црква Божја, уместо идеологије — теологија, уместо љубави као сентиментализма — љубав као богочовечанска категорија и богочовечанска благодатна стварност. А таква, права љубав не одвојива је од истине: штавише, права љубав и истина и нису две ствари него су двоједна целина, љубав у истини или истина у љубави, несливена, али и неразлучна једна од друге, у сталној и нераскидивој међусобној перихорези и прожимању, по слици и прилици јединства у посебности између Лица Божанске Тројице или пак по лику и обличју „општења својства” божанских и човечанских у једној и јединственој Богочовечанској Ипостаси Господа Исуса Христа. А зашто је то тако? Зато што ни љубав ни истина, за св. Марка и за нас православне уопште, нису створене и пролазне стварности, него су нестворене и вечне енергије Божје, које међу нама људима постоје само уколико уколико постоје у нама, односно уколико ми стојимо у њима, уколико се причешћујемо њима као благодатним даровима кроз своје уцрковљење, ухристовљење, и обожење. А све божанске енергије и силе, када је свака од њих стварност у Богу, а не само голо име, како мисле схоластичари номиналисти, свде се на једну и једину Силу или Енергију Божју, како нас богонадахнуто уче Свети Оци, чије је учење о енергији Божјој најјасније формулисао св. Григорије Палама, а за њим и његовим следбеницима — међу њима и наш св. Марко Евгеник Ефески. Љубав, истина и све остале божанске силе, потребне нама људима за живот и побожност (ср. II Петр. 1,3) воде порекло „одозго”: свака од њих „с небеса причине” — од Бога, Оца Светлости, кроз Светлост — Сина Божијега, у Светлости — Духу Светом. Љубав, истина и било која божанска несаздана обожујућа сила није „појам, или идеја” или теорија, или схема, или разум, или наука, или философија”,⁷² него нераздељиво дељиви део пуноће Божанства која „телесно” обитава у Личности Богочовека Христа (ср. Кол. 2,9). Будући да их нема ван богочовечанске пуноће Личности Христове, љубав и истина су Личност, Личност Христова.⁷³ Као такве, оне су једносушне и нераздељиве, и зато нема љубави без истине, нити има дијалога љубави без дијалога истине. Реч Божја говори нам с једне стране о љубави у истини (види II Јов. 1), а с друге о истиновању у љубави (види Еф. 4,15). За љубав нам вели да је „љубав Божја” (Лк. 11,12; Римљ. 5,5; II Кор. 13,13; I Јов. 3,17; Јуд. 21), али и о истини нам сведочи да је „истина Божја” (Римљ. 1,25; 3,7; 15,8). Љубав је „љубав Очина” (I Јов. 2,15; 5,3), али и свака реч Бога Оца је — истина (Јов. 17,17). Такође, љубав је „љубав Христо-

⁷¹ Типичан пример оваквог делања беше покојни патријарх Атинагора I, аутор пароле »дијалог љубави«.

⁷² Јүстин Поповић, Православна црква и екүменизам, Солун 1974, стр. 190—191.

⁷³ На наведеном месту.

ва" (Римљ. 8, 35; II Кор. 5,14; Еф. 3,19), али и истина је — истина Христова (II Кор. 11,10; Еф. 4,21). Љубав је „љубав Духа" (Римљ. 15,30), и „љубав у Духу" (Кол. 1,4; ср. Еф. 1,15), и „плод Духа" (Гал. 5,22), али исто тако и Дух Свети је Истина (I Јов. 5,6) или Дух Истине (Јов. 14, 17; 15,26; 16,13; I Јов. 4,6). Љубав је из Бога (I Јов. 4,7), али и истина постаде кроз Исуса Христа (Јов. 1,17). Љубав је Бог (I Јов. 4,8; 4,16), али истовремено Христос је „пун благодати и истине" (Јов. 1,14), као и што и Сам нелажно сведочи о Себи: „Ја сам Пут и Истина" (Јов. 14,6). Христос је дакле Ипостасна Истина, не престајући ниуколико бити и „Син љубави" (Кол. 1,13). Проповед Еванђеља је проповед љубави, али подлога тој љубави је „истина Еванђеља" (Гал. 2,5; 2,14). Зато љубав никад није сама него је увек „љубав истине" (II Сол. 2,10). Стога ми хришћани, ако и уколико то јесмо, не љубимо љубављу којом воли остали, нехришћански свет, већ љубимо делом и истином (I Јов. 3,18). Или, исто то мало друкчије, Христов човек „стоји у љубави" (I Јов. 4,16), али „ходи у истини" (II Јов. 4), односно, живи „у истини и љубави" (II Јов. 3). Колико је обележје хришћаниново његова љубав (види Јов. 13,35), толико је и чињеница да је он — „из истине" (Јов. 18,37; I Јов. 3,19) и да је његово биће и битисање — „у речи истине" (II Кор. 6,7). Као што љубав хришћанинова није апстракција ни гола парола већ „љубав нелицемерна" (Римљ. 12,9; II Кор. 6,6), „љубав са вером" (Еф. 6, 23) и „у вери истине" (II Сол. 2,13), тако ни истина његова није теорија ни поглед на свет већ живот обучен у тело љубави — вера која кроз љубав делује (Гал. 5,6). Христос Богочовек је вера наша и истина наша. У Њему се вера и истина поклапају. А вера се у Новом завету обично помиње заједно са својом пратиљом, која је и њена кћи — с љубављу. Вера рађа љубав, а не љубав веру.⁷⁴ Али обе су нераздвојене сапутнице и у Богу и у нама; у Богу као вечне енергије, а у нама као врлине, што је исто. Ниједна од њих нема првенство ни части ни власти у односу на другу, или, ако хоћете, и једна и друга има првенство спрам друге. Стога Свето писмо на једном месту помиње остајање „у вери и љубави" (I Тим. 2,15), а на другом саветује неком — и сваком — да буде узор „у љубави и вери" (I Тим. 4,12). Но ипак их чешће збраја и набраја генетичким редом, тј. на првом месту веру, а на другом љубав, мада су онтолошки и по вредности недељиве и равноправне; тако се најчешће у вечном Новом завету каже „вера и љубав" (I Сол. 3,6; II Сол. 1,3; I Сол. 5,8; I Тим. 1,14; II Тим. 1,13; I Тим. 6,11) и препоручује се да будемо „здрави у вери, у љубави" (Тит. 2,2) или се каже „у истини и љубави" (II Јов. 3).

Но да престанемо с даљим навођењем сведочанстава Светога писма, тј. саме Истине, о једносусности истине и љубави и о неразделивост њиховој, и да се вратимо на исходишну тачку — на разлику између „екуменистичког" и православно-икуменистичког појимања дијалога љубави. А у оволике наводе из Светога писма упустили смо се хотимице, да покажемо колико је став св. Марка по питању дијалога љубави исконски библијски, црвекнопредански, апостолско-светоотачки став, управо животни став саме Цркве, животни

⁷⁴ Ср. у св. Максима Исповедника: »Вера је основ врлина које јој следе, наде и љубави, јер извесно представља истину« (PG 90, 1189).

став самога Живог Христа као Цркве, а никако и ниуколико није став једнога фанатика, како га неправично оптужише сви римокаатолички учени историчари и богослови, а и неки, на жалост, међу православнима — разуме се, присталице екуменизма (на пр. Оливије Клеман из Париза).

Рекосмо да је св. Марко за „дијалог љубави“, и показасмо то и доказасмо његовим текстовима. Лепо, то желе и данашњи „екуменисти“ хуманистичкога смера. Али какву садржину приписују томе дијалогу он и они? Ту, рекосмо даље, почиње развође, почиње „жсравична раскрсница“, која се потом претвара у непремостиви јаз, у „провалију велику“. Они, идеолози љубави, кличу: „Љубав!“ и у то име пред Истину постављају путоказ с натписом: „У архиву!“ Он пак, свети теолог љубави, кличући: „Љубав!“, аутоматски мисли на „љубав истине“ (II Сол. 2,10), и на дневни ред дијалога ставља једну једину тачку: истиновање у љубави (ср. Еф. 4,15) или љубав у истини (ср. II Јов. 1). Он ослушкује шта Дух кроз уста Апостола говори Црквама: „Ништа не можемо против истине, него за истину“ (II Кор. 13,8), и одмах то преводи на језик дијалога љубави, те каже: „Не можемо ни љубити против истине него само за истину!“ Јер љубити против истине — то значи љубити смрт, пропаст, пакао, богоотуђеност; а љубити за истину значи љубити живот, спасење, вечност, обожење, како за себе тако и за сабеседника у дијалогу. Произилази да је љубав хуманистичког екуменизма *sub specie Christi* уствари нехотична мржња и да је дијалог љубави без истине уствари „дијалог лажи“, ⁷⁵ док је права љубав, љубав по Богу, љубав којом Бог у нама стоји (I Јов. 4, 12), само она љубав која упорно брани истину, стоји у истини и за истину, живи и дише истином, страда за истину и — када устреба — мре за истину. Права љубав неућутно поји и кличе: Све за Истину, Истину ни за шта! Све за Христа, Христа ни за шта! Све за живот вечни, живот вечни ни за шта! — Такође се неодољивом силом намеће закључак да, сходно свему реченоме, прави дијалог љубави неминовно води у дијалог истине, односно тачније речено, да мимо и изван дијалога истине нема и не може бити дијалога љубави. Јер, „суштина љубави је истина; и љубав живи истинујући“. ⁷⁶ Стога и свети „проповедник истине“ ⁷⁷ Марко Евгеник, истичући, како видесмо, љубав као *conditio sine qua non*, као безусловни услов дијалога, свагда напоредо с њоме ставља и истину Божју као једину ослободитељку (ср. Јов. 8,32) и једини лек и свелек од свих духовних болештина, од којих је најстрашнија — опет по св. Марку — велики раскол између Истока и Запада. Тако, он каже, обраћајући се Латинима: „Морамо с љубављу одговарати на оно што сте казали“, али одмах додаје: „... Чувајући наше благочешће (= православље, И. Б.) и од Отаца предате црквене догмате“. ⁷⁸ Ове

⁷⁵ Јустин Поповић, Православна црква и екуменизам, Солун 1974, стр. 191.

⁷⁶ Исти, наведено дело, стр. 226.

⁷⁷ Тако Светитеља назива писац његова житија, иначе његов рођени брат, Јован Евгеник, у своме »Логос антирритикос«, који види у Доситеја, патријарха јерусалимскога, »Томос Каталагис«, Јаш 1692, стр. 223. — Ср. и у А. Дијамантопула, »Маркос о Евгеникос ке и ен Флорентиа синодос«, Атина 1899, стр. 23.

⁷⁸ Беседа прва о чистишлишном огњу, 1. РО 15, 39.

речи св. Марка могу се узети ваистину као златно правило дијалога: обраћати се инославнима с љубављу, али уједно чувати Истину Православља, чувати живоносне догмате Цркве. Само на тај начин дијалог ће превазићи своју људску ограниченост, разгранаће се и разједрати у праве богочовечанске размере, приобрешће христороличну ширину и дужину, висину и дубину, преобразиће се, штавише, од дијалога у једногласни славословни монолог истине у љубави, љубави у истини, и биће Христос све у свему, и биће једно стадо и један пастир, — све ово, дабоме, под претпоставком да дијалог буде крунисан успехом и да се постигне сагласност „у вери и истини” (I Тим. 2,7) на заједничку вечну корист, а да се избегне сагласност у лажи, у маловерном и безверном „догматском минимализму” који би био само на вечну погибао обају партнера у дијалогу, и православнога и инославнога. Јер, циљ дијалога, по св. Марку и по свима светим Оцима, никако не може бити „да се успостави вештачко и неистинито уједињење”,⁷⁹ већ да се доспе у савршено, органско, унутрашње, натприродно, црквено-богочовечанско јединство вере, и јединство живота, и јединство духовног пута и опита, јединство чији је једини узор и једини остваритељ — Пресвета Тројица: „Оче свети, сачувај их у име твоје, оне које си ми дао, да буду једно *као и ми* . . . да сви једно буду, као ти, Оче, што си у мени и ја у теби; да и они у нама једно буду, те да и свет верује да ме ти посла” (Јов. 17, 11 и 21). Баш постизању тога правога светотројичног и богочовечанског јединства, јединства „са свима светима” (Еф. 3,18) у Цркви прворођених чеда Божјих, служила је непопустљивост св. Марка по питању православне вере и његово одлучно одбијање свакога догматскога компромиса са јересју.⁸⁰ У служби тог и таквог светог свејединства, које једино јемчи слободу деце Божје, св. Марко је позивао Латине да се врате вери старе Цркве. „Мољасмо их — вели он — и шта све не говоримо, што би било кадро ганути и камене душе, да се врате оној доброј сагласности коју раније имаћасмо и у односу на себе саме и у односу на Оце наше, када сви исто говорасмо и не беше међу нама

⁷⁹ Окружница против Грко-Латина, 1. РО 17, 312.

⁸⁰ У нашем »екуменском« веку, напротив, ретко се срета такво чврсто стајање у Истини и за Истину, али је зато компромис веома »у моди«. Међутим, ако је неодступање од свеспасоносне и једине спасоносне Истине фанатизам, треба бити фанатик. Но није то нападачки фанатизам већ одбрана своје душе. Уосталом, у овој бескомпромисности по питањима вере св. Марко није нимало усамљен. Напротив, ту је он у потпуној сагласности и савршеној заједници »са свим светима« (Еф. 3, 18) без изузетка и без остатка. Нарочито је веран св. Марко челнику и прваку небројене плејаде светих исповедника свих векова — преподобноме Максиму Исповеднику (7. век). Овде подсећамо, успут и навлаш, на податке из Житија Максимова: како је одбијао свако молитвено и литургијско општење са тадашњом четворицом источних патријарха због њихова пада у монотелитску јерес, како су га нагонили на општење с њима тврдећи да ће и папа рамски — тада православан — саслуживати с њима, како је он одговорио: »Нека сва васељена саслужује с вама, ја један нећу, и ја један бићу Црква, а ви нећете«, како је страдао, у заточењу умро не видећи телесним очима тријумф Православља и — посмртно победио. О ставу св. Максима према јеретцима види, сем његова житија и његових списа, и студију Андреја Теодору »И енанти тон еретикон стасис ту јеру Максиму ту Омологиту«, у »Кинониа« (Атина), бр. 2/1974, стр. 74—89.

раскола".⁸¹ Јер, једино такво јединство, јединство у „доброј сагласности” с Истином, са Светим Оцима, са Предањем, са Црквом, јесте спасоносно и животодавно; свако друго јединство и сједињење, путем компромиса и уз издају Истине, уствари је најрадикалније разједињење, јер разједињује човека од Бога, а тиме неизбежно и људе једне од других, а сједињује их с „оцем лажи” и „лажом од искони”, Сатаном. Не треба се заваравати: један пут (боље: Пут) води кроз Истину у Живот вечни, а други пут (боље: стрампутница) води кроз лаж у смрт вечну. А смрт вечна — то је бесмртно трајање у богоотуђености и богоодвојености. У овој перспективи ваља посматрати и разматрати борбу св. Марка на Флорентинском сабору за очување неокрњенога и целоснога православнога Предања и чистоте православне вере. Дубље посматрано, он је био једини прави борац за сједињење Запада с Православном црквом, јер је једини постављао питање дијалога и сједињења на једну здраву основу — а то је жива вера и Предање Цркве, чији је садржај Богочовек Христос као Пуноћа Истине, Живота и свију божанских енергија и свега божанскога, а кроз Њега и у Њему сва Света Тројица, Бог наш, са свима својим савршенствима и бескрајностима. Знао је св. Марко врло добро, заједно са светим Григоријем Богословом, да је „бољи рат него ли мир који одваја од Бога”⁸² и да „постоји и рђава слога, као год и добра несагласност”, заједно са светим Јованом Златоустом.⁸³ Целокупним својим држањем и радом на сабору он је понављао Златоустове речи: „Велимо дакле да није сваки мир непрекоран и добар, већ да често постоји и погибелан мир који удаљује од божанске љубави, као, на пример, кад бисмо се помирили и сагласили напустивши истину. Христос није дошао да нам даде такав мир”.⁸⁴ Светомарковско руководно начело дијалога: „с љубављу одговарати... чувајући благочешће — Православље” заиста је синтеза и примена целокупне дотадашње светоотачке теологије дијалога, коју св. Златоуст богомудро и златоречито изражава овако: „Допринесимо што до нас стоји, и разговарајмо с њима са свом добром вољом и стрпљивошћу, показујући и погрешност њихове ствари и величину духовне штете, и никад немојмо посустати и одустати од њихова спасења”.⁸⁵ Другим речима, да би дијалог могао бити „дијалог љубави”, он мора бити „дијалог истине”, а то може бити само онда кад православни сабеседник у дијалогу стоји на бранику Истине, кад речју, делом и целим бићем заступа и представља не себе, нити „интересе” и „црквену политику” појединих центара Православља, нити „екуменски програм” појединих група, већ стварну веру и истинито католичанско Предање Православне цркве. Тако је поступао св. Марко Ефески, такав став је заступао у својим саборским говорима и у својим делима, тако је и нама данашњима у аманет оставио, тако је постао верни следбеник претходних светих Отаца, а особито св. Максима Исповедника који тај став формулише на класичан начин овим речима: „Не пишем ово стога што бих хтео да се јеретици ра-

⁸¹ Повест о своме делању, 2. РО 17, 306.

⁸² PG 35, 488.

⁸³ PG 59, 314.

⁸⁴ PG 57, 405.

⁸⁵ In Genesin hom. 7, 7. PG 53, 68.

жалосте нити што се радујем њихову злу — не дао Бог! — већ пре стога што се радујем и веселим њиховом обраћењу. Јер шта је вернима слабе од тога да виде како се расејана чеда Божја сабирају уједно? Нити вам пак саветујем да неумољивост претпоставите човекољубивости, — не дао Бог да се тако распаметим! — него вас молим да с пажљивошћу и разборитошћу чините и вршите добро свима људима и да будете свима све, за што вас год ко замоли; једино у ономе што би на било који начин могло подржати јеретике у учвршћивању њихова безумног веровања хоћу и желим да будете сасвим сурови и немилосрдни. Јер ја сматрам за човекомржњу и за одвајање од божанске љубави сваки покушај да се заблуди дода оснажење, на још већу пропаст оних који јој отпре робују⁸⁶. Свети Марко, својим, разуме се, речима и делима, учи ово исто, и сведочи истину католичанске (саборне) црквене вере из љубави према „одељеној браћи“ и ради спасења свих и сједињења свих са Оцем Небеским кроз Сина Његова у Духу Светоме, у заједници свих и у јединству једнога Тела и једнога Духа, у једној и јединој Цркви Божјој.

5. СТАЈАЊЕ У ПРЕДАЊУ И СВЕДОЧЕЊЕ ИСТИНЕ — САДРЖАЈ ДИЈАЛОГА ЗА ПРАВОСЛАВНЕ

Свети Марко је често и усмено и писмено давао одушке својој тежњи и чежњи да буде приоројан међу оне које је сматрао и називао „ревнитељима православне вере“⁸⁷. Разуме се, као што и доведе показасмо, ревнитељ или зилот је једно, а фанатик је друго. Док је овоме последњем, као превасходно самољубивом и самозаљубљеном, првенствено стало да поједи, да наметне себе и своја уверења милом или силом, а није му страна ни страст и пристрашпе, мржња и презир, дотле је оном првом, ревнитељу, главна и двоједина брига — како спасти и себе и ближње једним правим спасењем, тј. једним правим Спаситељем; како водити и себе и ближње једним истинитим путем, тј. путем Истине, у једини вечни Живот — а то је за нас људска бића, само живот у богоопштењу и богозаједници, у „благословеном царству Оца и Сина и Светога Духа“, које почиње „сада“, овде на земљи, у нама, у Цркви Божјој, и траје „увек и кроза све

⁸⁶ Посланица 12. Јовану Кувикуларију. PG 91, 465.

⁸⁷ Посланица патријарху васељенском. PO 17, 337. — Овде напомињемо да, строго узевши, сваки православни хришћанин ваља да буде равнитељ своје вере. Историјски гледано, међутим, главни носиоци ревнитељског духа и ревнитељских акција на православном Истоку беху одвајкада монаси. У саборној борби Цркве Божје против растачућих сила разних јеретичких лажних вероучења стегоноше и челници Православља кроз векове бежаху монаси. Сведок тога је повесница васељенских сабора. Током времена и силом прилика ревновања (зилотизам) добијаше каткад и облике спонтане организације или полуорганизације, ооље репи спонтаног удруживања. Почети тога падају у време борбе Цркве против иконоборства, настављају се током »студитског процвата« византијскога монаштва, букте и пламте зилотски покрети после неславне Лионске уније у 13. веку, поново се распламсавају у време св. Паламе и антипаламита, у време св. Марка и Флоретинске уније у 15. веку, у време тзв. Кољивада у 18. веку, итд. И у наше дане су јака зилотска струјања у сврху очувања чистоте православне вере, с епицентром у Светој Гори.

векове", тамо у незалазној светлости Божје вечности, опет у Цркви. Кад би вера била само идеологија и поглед на свет, а не и живот и дисање и спасење, не би за њу требало баш толико ревновати и излагати се опасности да те слабоверни и маловерни, будући неозарени одозго зраком несаздане светлости божанске, „прегрупишу” и прогласе не више ревнитељем, чиме се поносиш, већ сад фанатиком или „верски затуцаним елементом” чега се грозиш. Али, свиђало се то људима или не свиђало, изгледало то неправославној екумени тријумфалистички застарело, „без вере је немогуће угодити Богу” (Јевр. 11,6), и то не било какве вере већ праве, богооткривене, богопредане и Црквом саборно чуване и очуване вере. Само имајући „тајну вере у чистој савести” (I Тим. 3,9), тајну вере истините, и будући утемељени у тој вери (ср. Кол. 1,23), и гледајући очима те вере ка Господу Исусу Христу, „начелнику и савршитељу вере” (ср. Јевр. 12,2), удостојићемо се од Бога да се „Христос усели вером у срца” наша (Еф. 3,17), и тако ћемо заиста бити спасени благодаћу кроз веру (ср. Еф. 2,8), — и не само то, него ћемо, „са вером и љубављу у Христу” (I Тим. 1,14), спасавати и ближње своје, сведочећи пред њима праву веру Христову, учећи их да држе све што нам је Господ свима заповедио (ср. Мат. 28,20) и тиме их приводећи у пуноћу Христову из њихове делимичности и половичности, љубећи их да би и они с нама заједно, „једним устима и једним срцем”, исповедали пречасно и величанствено Име Бога Јединога и, кроза све то, отварајући и њима широм двери црквене што воде у „благословено царство Оца и Сина и Светога Духа”, у живот и блаженство, у светлост и вечност. И ни због чега другог до ли због ове условљености спасења нашега истинитом вером св. Марко је „ревнитељ”, „зилот”. Због тога се он и другима обраћа овим речима: „Молим вас именом Господа нашега Исуса Христа да једно говорите свагда и да не буду међу вама расколи (ср. I Кор. 1,10), да истиниту и од Отаца предану веру нашу чувате чврсто као добри залог, нити шта додајући нити шта одузимајући. Јер ми, синови и ученици Васељенских сабора и Отаца који на њима и у временима између њих просијаше, ни досад не имаћасмо мањкаву веру, нити нам требаше сабор и његов „орос” да бисмо штогод новије научили.⁸⁸ Вера наша, добро наслеђе Отаца наших — то је хвала наша. Надамо се да ћемо с њоме предстати Богу и добити опроштај грехова својих; а без ње — без ње не знам која праведност ће нас избавити од вечне казне. Ко год покушава да нас отргне од те вере и да нам уведе другу, новију, тај, па макар он био и анђео с неба, нека је анатема, и нека буде избачен из свакога сећања, и Божијега и људскога”.⁸⁹ У истом сотириолошком смислу ваља појмити и апел св. Марка православним хришћанима, апел који је и по слову и по духу тако изразито светопавловски надахнут: „Стојте држећи предања која примисте, како записана тако и неписана, да вас заблуда незаконичка не повуче са собом и да не паднете

⁸⁸ Овде Светитељ алудира на Флорентински сабор (1438—1439) и на његов »орос« (одредбу, дефиницију) о унији на темељу наметања латинства Православној цркви по свим тачкама. Као што се зна, св. Марко није потписао тај »орос«, и срушио је напослетку ту трагичну унију.

⁸⁹ Посланица Ватопедцима, 2. РО 17, 340.

са свог упоришта”.⁹⁰ Свети Марко је свестан да ради свога личнога спасења — а радити на своме личном спасењу никако није себиčnost већ је то уједно и најпреданији рад на спасењу других, у светлу њихове двојединства и једносушности — мора сачувати „добро исповедање” праве вере неокрњеним и целосним као први и темељни услов, на који треба дозидати подвижничко-благодатно живљење „по вољи Божјој” као природан и неизоставан израз праве вере, па се тек онда, имајући веру и живот, односно Православље и праводелање, као две стране једне исте медаље, може надати спасењу. А што важи за светог Марка, важи тим пре и за свакога од нас. Све ово он скромно и смерно изражава обраћајући се светогорским монасима: „Молите се и за мене да остатак својега живота проведем по вољи Божјој, да бих могао, сачувавши непољуљаним добро исповедање до краја, наћи некоје последње место у скупу оних што Богу угодише”.⁹¹ Још је дирљивије једно друго место у нашега Светитеља где он још смиренније, не полажући наду на живот и дела, сматра да мора „понети са собом” барем православно веровање своје, с њим изићи пред лице Божје и с њим се отиснути на безобалну пучину Божје милости и љубави. „Исповедајмо, вели свети Марко, до последњег даха, са многим смелошћу, добри залог светих Отаца, наше веровање које нам је пратилац од детињства, које прво изговорисмо и с којим нека бисмо напослетку отишли, односећи одавде са собом, ако ништа друго, а оно благочешће (= Православље, И. Б.)”.⁹²

За светог Марка Ефескога, дакле, стајање и остајање у благочешћу или Православљу није нипошто теоретско нити апстрактно-спекулативно питање, па штавише, није само важно теолошко питање, већ је оно основно животно питање, свепитање, са којим стоји или пада могућност нашега спасења и живота у Богу. Само у овоме битно егзистенцијалном и сотириолошком контексту да се појмити, оправдати и подражавати упорна приврженост св. Марка целини Предања, где је све важно и свето, до последње „јоте” или „титле”. Јер, „извртање католичанске (= саборне, свеопште, И. Б.) вере општа је пропаст”.⁹³ Стога св. Марко одбацује сваки покушај „ревизије” и „исправке” Предања црквенога у било којем његовом делу или виду без обзира на захтеве „времена”, „црквене политике” и сл. Он понавља анатеме црквене против оних који се усуђују да додају или одузму било шта што се тиче богопредане саборне православне вере.⁹⁴ Свој став поткрепљује позивајући се и на православне и свете

⁹⁰ Окружна посланица, 7. РО 17, 321. — Ср. II Сол. 2, 15.

⁹¹ Посланица Ватопедцима, 3. РО 17, 341.

⁹² Посланица патријарху васељенском. РО 17, 338. — Једнаким речима завршава Светитељ Ефески и своје исповедање вере: »Утешитељу благи... дај да будем прибројан оцима својим држећи се учења Твојега и Тобом надахнутих блажених мужева, односећи одавде са собом, ако ништа друго, а оно благочешће» (Исповедање вере, 4. РО 17, 304).

⁹³ Умирућега Марка Ефеског беседа пријатељима. РО 17, 349.

⁹⁴ Тако цитира Оце седмога васељенскога сабора: »Ако ко руши било које предање црквено, писано или неписано, нека је анатема» (види Дијалог о додатку, РО 17, 282), и продужује њиховим речима: »Ми чувамо установе црквене; ми чувамо одредбе отачке; ми анатемишемо оне који што додају или одузимају из Цркве» (на наведеном месту; ср. и »Изреке светих да је из Оца Дух Свети«, »Сотир«, том 12, год. 1889, стр. 340).

епископе града Рима из времена пре раскола. Тако, на пример, наводи ове речи светог папе Келестина: „Чистоту древне вере не треба да узнемирују богохулне речи. Ко је тај ко није сматран достојним анатемисања ако је било додавао што вери било одузимао што од ње? Јер оно што нам потпуно и јавно предадоше свети апостоли не прима ни додатак ни одузимање. Прочитасмо наиме у књигама својим да не треба ни додавати ни одузимати (ср. Откр. 22,18). Голема казна очекује и онога ко додаје и онога ко одузима”.⁹⁵ Наводи и речи св. Јована Златоуста, по којима у питањима вере нема ситница, него и ситница, када се фалсификује, оштећује све и изврће Јеванђеље, што Златоуст духовито објашњава на примеру фалсификатора новца, који не мењају много монету већ само мало преиначују печат на њој, но тиме ипак фалсификују читаву монету.⁹⁶ Због тога пагубних последица свакога новотарења у области вере, једампут предане светима, св. Марко прокламује опште начело: „Нека се говори оно што је проповедано, а што је прећутано нека се не говори!”⁹⁷ Ово је општи светоотачки став, што св. Марко потврђује и тиме што наводи истозначајне формулације претходних светих Отаца, Јова Златоуста („Што није написано, не треба веровати”)⁹⁸ и Дионисија Ареопагита („Уопште се не треба усуђивати рећи или помислити нешто мимо онога што нам је на божанствен начин изражено свештеним речима”).⁹⁹

Овај став апсолутнога поштовања према Предању Цркве у целини огледа се и у поштовању слова и духа појединачних, Црквом усвојених и зато аутентичних и богонадахнутих израза његових, доктринарних, богослужбених и других, а особито у поштовању и неизмењеном чувању васељенскога и непогрешивог Символа општецрквене саборне вере, Символа никејско-цариградскога. За св. Марка не може бити ни речи о некаквој измени било речи било догматскога садржаја овога светог Символа. То је једна од основних тачака и кључних позиција како његова црквено-богословскога „вјерују” уопште тако и његова држања у дијалогу с инославнима, у конкретном случају с римокатолицима, који су, како се зна, својим додатком *Filioque* извршили својеврсну ревизију свецрквеног Символа вере и покушали, не одрекавши се тога свога покушаја ни до данас, да наметну целој Цркви тај свој ревидирани символ. Допатак *Filioque* је у жижи великог раскола између Истока и Запада, како по св. Марку тако и по осталим православним Оцима и писцима новијих времена, све до неких новијих, на Западу пониклих теорија о преваходно друштвено-политичким узроцима раскола. Овај став св. Марка према чистоти Символа вере је став читаве Православне Католи-

⁹⁵ Посланица Несторију. PL 50, 474—476. У св. Марка Ефескога: Сведочанства да само из Оца исходи Дух Свети, 95, РО 17, 223.

⁹⁶ Види: св. Марко Ефески, Изреке светих да је из Оца Дух Свети, »Сотир«, том 12 (1889), стр. 340. — И по св. Василију Великом, свако мењање у питањима вере је »отпад од вере и оптужба гордости« (PG 31, 680. У св. Марка Ефескога: Исповедање вере, 5. РО 17, 303).

⁹⁷ Силогистичка поглавља против Латина. 20. РО 17, 252.

⁹⁸ О Духу Светом. PG 52, 814. — Наводи св. Марко Ефески у: Сведочанства да само из Оца исходи Дух Свети, 93. РО 17, 222.

⁹⁹ Наводи св. Марко Ефески у: Силогистичка поглавља против Латина, 13. РО 17, 247.

чанске Цркве од доба великог раскола па до данас, а и данас све православне делегације на свима званичним богословским преговорима са свим инославним црквама заинтересованим за богословски дијалог с Православљем, заступају неодступно овај став, и нема изгледа да ће се он икад изменити.¹⁰⁰ Ево како Ефески Светитељ изражава свој однос према Символу вере: „Ову свештену лекцију и символ, изложен од стране првога и другог сабора, а од осталих потврђен и утврђен, прихватајући и чувајући свом душом, прихватам и признајем уз речених седам сабора и онај што би сазван после њих за време благочестивог цара ромејског Василија и пресветог патријарха Фотија, а који... осуди и анатемиса, као и претходни васељенски сабори, све оне који се усуђују да новотаре какав додатак, одузимање или уопште било какву измену у споменутом символу”.¹⁰¹ За потврду овога става св. Марко се позива на одређене одлуке васељенских сабора и дословно наводи неке од њих.¹⁰² а позива се и на знамените речи св. Кирила Александријскога: „Ни на који начин не дозвољавамо да ко дира у одређену веру (односно, у символ вере), нити пак допуштамо, ни себи ни другима, да избрише иједну реч онде написану или да прекрши ма и један слог, опомињући се онога који рече: *Не померај међа вечних које поставише оци твоји* (Прич. 22,28). Јер, не говораху они већ Дух Бога и Оца...”¹⁰³ Ова и оваква апсолутна неповредивост никејско-цариградскога Символа вере заснива се, за светог Марка, на ауторитету Господњих речи, на ауторитету Новог Завета, где се јасно износи учење о исхођењу Духа само од Оца, а нема ни трага учењу о исхођењу од Оца и Сина. Зато св. Марко доводи у непосредну везу Символ вере и Свето Писмо, а повредитеље Символа оптужује, служећи се речима св. Иси-

¹⁰⁰ Такав став православних данас уводио је плодом у званичном дијалогу са старокатолицима. Они су, извојивши се из Римске цркве, првобитно били задржали *Filioque*, али су, на подстрек православних, с којима од почетка искрено покушавају да успоставе пуно јединство у вери и тајнама, потучили дубље цео проблем и званично усвојили православно гледање на *Filioque*.

¹⁰¹ Исповедање вере, 4. РО 17, 302. — Овде напомињемо да су на овоме великом цариградском сабору при св. Фотију 879/880. године заједно с епископима Истока осудили и анатемисали *Filioque* и филиоквисте и папски легати. И нехотице се намеће питање: који папа беше непогрешив — Јован VIII, савременик Фотије, поборник традиционалнога Символа без *Filioque*, или Сергије IV, Венедикт VIII и потоње папе 11. столећа, који већ примају *Filioque*?

¹⁰² Тако, позива се на први и други васељенски сабор, а затим на 7. канон трећег васељенског сабора, »који одређује да никоме није допуштено изговарати или писати или састављати другу веру мимо оне коју одредили свети Оци сабрани у Nikeји у Светом Духу, а оне који се усуђују мењати је, ако су свештена лица, отуђују од свештенства, а ако су световњаци, кажњава анатемом« (Изреке светих да је из Оца Дух Свети, »Сотир«, том 12. год. 1889; стр. 339); цитира опширно прво правило шестог васељенског сабора — тролског, 692. године — по којем ваља »неноваченом и неокрњеном чувати веру предату нам од светих апостола и од триста осамнаест блажених отаца у Nikeји, и од осталих светих сабора« и које такође поткрепљује своје захтеве одлучењем и анатемом против непокорних (Изреке светих да је из Оца Дух Свети, »Сотир«, том 12. год. 1889, стр. 339—340) као и одлучени канон великог сабора при св. Фотију 879/880. године (Mansi 17, 520. — У св. Марка Ефескога: Исповедање вере, 4. РО 17, 302).

¹⁰³ Посланица Јовану Антиохијскоме, PG 77, 180. — У св. Марка Ефескога: Сведочанства да само из Оца исходи Дух Свети, 77. РО 17, 218.

дора Пилусиота, за непоштовање спрам Светога писма. „Такви болују, вели, од једне међу овим двома болестима: или нису поверовали да је божанствено Писмо речено Духом Светим, па су, према томе, неверници, или пак сматрају себе мудријима од Пресветога Духа. А у томе случају шта чине ако не демонструју?”¹⁰⁴

За св. Марка апсолутно је неповредив и неприкосновен не само Символ вере него и свака без изузетка истина и тајна наше вере. Ту заиста нема и не може бити „занемарљивих количина” и ситница. Навевши Апостоле речи: „Ако вам ко благовести мимо онога што примисте, нека је анатема” (Гал. 1, 9), св. Марко надовезује и ове речи из односног тумачења Златоустовог: „Не рече: ако буду објављивали супротно, или ако све изврну, већ: ако ма и најмање благовесте мимо онога што примисте, ако и ситницу помере с места, нека буду анатема”.¹⁰⁵ Према томе, стожерно дијалошко начело св. Марка је управо оно које је он толико пута прокламовао на Флорентинском сабору: „Не може бити снисхођења у питањима православне вере”. Јер, компромис (снисхођење, синкатавасис) је признак свега што је људско и релативно; а у Православљу све је божанско и савршено. Када су остали Грци — приповеда Силвестар Сиропул — при крају сабора почели да моле св. Марка да нађе и он компромис, „икономију”, еда би се већ једном скинуло с дневнога реда питање *Filioque*-а и васпоставило јединство, он је духовито одговорио да њихов предлог, преведен на језик православних вредности и стварности, значи: дозволи да ти се одсече глава, па после иди куда год хоћеш! Ни по питању *Filioque*-а, ни по било којем другом богословском питању не може се пристати на компромис, а остати православан и у Цркви Божјој. Јер, „никада помоћу средине, човече, не беху исправљене црквене ствари; нема средине између истине и лажи, него као што онај ко изиђе са светлости нужно мора бити у тами, тако бисмо могли ваистину казати и за онога ко је макар мало застранио од истине да се потчинио лажи; премда се може рећи да има средине између светлости и таме, и то је такозвани сутон или сумрак, но средину између истине и лажи немогуће је измислити...”¹⁰⁶ Због тога св. Марко одлучно одбацује сваки догматски минимализам, као и сваку двосмислену догматску формулу, сматрајући да основ за сједињење може сачињавати само потпуно исповедање потпуне Истине. „Можда је могуће, вели он, наћи средњу реч између двају веровања, која би реч једноимено означавала и једно и друго, али наћи средње веровање између двају супротних веровања о истој ствари, немогуће је; иначе би постојала средина између истине и

¹⁰⁴ Изреке светих да је из Оца Дух Свети, »Сотир«, том 12 (1889), стр. 340. — А на другоме месту (Силогистичка поглавља против Латина, 21. РО 17, 252) вели св. Марко: »Кад погледам на речи светих којима се служе збо рећи о Божанском Духу, долази ми мисао да латино-умствујући не осећају ни логичкога поретка мисли и вештине њихова уклапања у контекст, ака моли тачност божанских догмата и отачкога разума који са Духом истражује о Духу«.

¹⁰⁵ PG 61, 624. — У св. Марка: Исповедање вере, 5. РО 17, 303. — Тумачећи на другоме месту исте речи Апостоле, додаје св. Марко: »Видите колико је пророчки казао *ако и анђео с неба* — да не би ко истицао првенство папино« (Окружна посланица, 7. РО 17, 320—321).

¹⁰⁶ Посланица Георгију Схоларију, 2. РО 17, 323.

лажи и између потврђивања и одрицања, а тога нема...¹⁰⁷ Дво-
смишене догматске формулације назива св. Марко, по угледу на св.
Григорија Богослова, подсмешљивим називом „каторнос“ (κοθονος
а тако се називала једна врста војничких чизама које су се могле
обувати обе и на десну и на леву ногу. По убеђењу св. Марка, раз-
лика у речима није важна докле год је садржина вере иста, као
што с друге стране ништа не помаже сагласност постигнута у из-
разима кад остаје и даље разлика у суштини, у вери. Метод за укла-
њање разлике у вери није, по св. Марку, метод „и — и“ него метод
„или — или“. То он доказује на примеру латинскога Filioque и на-
шега монопатризма. „Ако је, вели, истинит латински догмат да Дух
исходи и од Сина, лажан је наш да исходи само од Оца (јер због
тога смо се и оделили од њих); ако ли је пак наш истинит, онда би
бесумње био лажан њихов. Какве дакле средине може бити између
овога двога? Никакве, сем да се створи реч која би одговарала и
једном и другом веровању као какав „каторнос“. А зар ће нас она
ујединити? И шта ћемо чинити кад станемо једни друге испитивати
о појмовима и мишљењима? Хоће ли бити могуће и једне и друге
нас назвати православнима, а ми верујемо супротно? Не бих ре-
као...¹⁰⁹ У светлу овога схватања и учења Светитељева падају у воду
и све данашње екуменске теорије о томе како у дијалогу треба стал-
но наглашавати само оно што нас спаја, а прећуткивати по могућ-
ству оно што нас раздваја. Како видимо из речи богомудрог ефес-
ког благовесника истине, треба чинити управо супротно — не нојев-
ски бежати главом у песак релативизма већ с вером и надом на
Божју помоћ покушати уклонити разлике заједничком послушношћу
спрам неизмењеног саборно-апостолског и светоотачког светог Пре-
дања. Само тада ће дијалог бити дијалог истине и љубави, а не кућа
на песку која под ударцима дажда и ветрова „паде и распаде се
страшно“ (Мат. 7,27). Јер, само цела Истина, цела Личност Христа
Богочовека, може зацелити и исцелити рану хришћанскога неједин-
ства. А сва половична решења, све недоречености и условности, све
тактике и стратегије само продужују и овековечују болест. Зато св.
Марко нештедимице одбацује сваки компромис, сваку половичност,
сваку „икономију“ у питањима вере,¹¹⁰ а и сваки црквени сабор
који пуноћу црквене Истине ма и најмање озлеђује, жртвујући је
сједињењу.¹¹¹ Присталице такве „икономије“ назива св. Марко „рђа-
вим икономима“.¹¹² И проглашава још једно од основних начела
хришћанскога дијалога: „Икономија се може применити тамо где

¹⁰⁷ Окружна посланица, 5. РО 17, 316.

¹⁰⁸ Окружна посланица, 5. РО 17, 316—317. — Ср. св. Григорије Бого-
слов, Беседа о св. Атанасију. РГ 35, 1108.

¹⁰⁹ Окружна посланица, 5. РО 17, 316—317.

¹¹⁰ Ср. Повест о своме делу, 5—6 (РО 17, 308—311); Посланица Теофану
монаху на Имвросу, 1 (РО 17, 344—345); Посланица Георгију Схоларију, 2
(РО 17, 324); Окружна посланица, 5 (РО 17, 317). Ср. у св. Григорија Богосло-
ва, Беседа о св. Атанасију, РГ 35, 1105.

¹¹¹ »Нико не господари над нашом вером: ни цар, ни архијереј, ни лаж-
ни сабор, нити ико други, до ли једини Бог, Који нам ју је и предао и лично
и преко својих ученика« (Посланица Ватопедцима, 2. РО 17, 340).

¹¹² Посланица Георгију Схоларију, 2. РО 17, 322—323.

неће довести до безакоња”.¹¹³ Јер, права црквена икономија није компромис са заблудом нити са злом већ напор Цркве да како год што више људи просветли и спасе. А таква сотириолошка икономија је уствари најстрожа „акривија”. А спасењу води верност Истини и љубав ка Богу и човеку. То двоје не можемо и не смемо раставити, па их онда међусобно супротставити, како чине неки од данашњих „екумениста”. А поновно сједињење између римокатолика и православних могућно је, по св. Марку, само кад буде одбачено *Filioque* и свака друга новотарија у вери.

Дошавши до краја, видимо да Маркова теологија дијалога није само његова, већ је то и теологија „једампут предане нам вере” (ср. Јуд. 3), теологија наше свете Цркве, њених Пророка, Апостола, Исповедника, Отаца, Учитеља, њенога свештенога Предања, заснована у крајњој линији на примеру и на науци Првога и Врховнога Богослова — Господа Христа. Логички императив следи из тога за нас данас, *hic et nunc*: она треба да се оваплоти и у нашој савременој пракси, у нашем дијалогу са сваким ко нас запита за наше надање (ср. I Петр. 3,15) — за православну веру нашу.

¹¹³ Исповедање вере, 5. РО 17, 303 (по св. Златоусту).

Summary

Hieromonk Iriney Bulovich

THE THEOLOGY OF DIALOGUE ACCORDING TO ST. MARK OF EPHESUS

Working on his thesis on the theology of St. Mark of Ephesus, the author presents here a very current subject today on the theology of dialogue. This question of dialogue is dealt with in the following four points: 1) A right diagnosis as an approach to dialogue, 2) Dialogue and communion, 3) Attitude of St. Mark of Ephesus towards dialogue and the subject of dialogue, and 4) Standing in the Tradition and witnessing to the truth as the content of dialogue from the Orthodox point of view.

The author points out the willingness and inclination of St. Mark for dialogue with Roman-Catholics at the time of the Council in Florence, but underlines that for St. Mark it meant equally both dialogue in love and in truth, the truthful faith. In this respect, St. Mark of Ephesus was a faithful follower of Church Fathers, Councils and total Orthodox Tradition.

The attitude of St. Mark, which by no means was fanatic but serious and sane, is presented by the author in opposition to the modern sentimental-humanistic understanding of an ecumenical dialogue, which diminishes the truth and the faith of the Tradition. At the same time, he indicates that the attitude of the Ephesian fighter for Orthodoxy should be the guiding principle also for the Orthodox theologian of today.